

**Testu-erlazioak eta eklektizismoa
zeruko bidean
(Oharrak Mikelestorenaren
Zerura nahi duenak liburuaz)**

*Textual relationships and eclecticism
on the Way to Heaven
(Notes about the Mikelestorena's book)*

Patxi SALABERRI MUÑOA
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
patxi.salaberri@ehu.eus

Jasotze data: 2019.09.15. Onartze data: 2019.10.03

Inora ez doan errekaen xarma
Lie Zi

LABURPENA

Egungo ortografian *Zerura nahi duenak har dezakeen bide erraza* gisara izenda genezakeen idazlana da J. A. Mikelestorenari euskaraz ezagutzen zaion bakarra. Liburutto bakarra, baina aldi berean edizio anitzekoa, bost bat aldiz inprimatu baitzen denbora gutxian, inprimaldi guztiak bereizgarriren batez edo bestez hornituak, eta guztiak interesgarriak oso. Hemen zirriboratu nahi den ohar-sortak, euskal literatura zurkaizten duten maila apaleko obrek tradizio bereko gainera-koekin ohi dituzten lotura eta erlazioen esparrua arakatzen hastea luke xede, oro har. Nabarmendu beharrik ez da Lesakako erretorearen idazlantxo hau aitzakia paregabea dela horretaz jarduteko.

Gako-hitzak: XVIII. mendea, J.A. Mikelestorena, testu-erlazioak.

ABSTRACT

Author of a single book (*Zerura nahi duenak har dezakeen bide erraza*), the work of J. A. Mikelestorena has known several editions, all of them different and with remarkable characters. It is from them that this paper presents a set of observations about textual originality and/or dependence with respect to other works of the religious field corresponding to the eighteenth century.

Keywords: 18th century, J.A. Mikelestorena, textual relationships.

1. Sormena erlijio-liburuetan. 2. Bi zertzelada bio-bibliografiko. 3. Mikelestorenaren egitasmoaz. 4. Liburuaren egitura, iturrietara iristeko bide. 5. *Jesusen Bihotzaren Bederatziurrena*. 6. Mikelestorenaren bertsoak. 7. *Acto fedecoa* mintzo. 8. Gurutzebideko egonaldiak. 9. *Meza entzuteko modua* eta beste. 10. Ohar bat liburuaren lehen edizioan azaldu iruditeriaz. 11. Eta azkentza. 12. Bibliografia. 13. Eranskinak.

1. Sormena erlijio-liburuetan

Hamaika bider oroitarazi legez, ez da erraza sormen-lan handiegirik aurkitzea erlijiozko liburuetan, eta, are gutxiago, otoitzak, meza eta konfesioa bezalako errituak eta debozioak areagotzeko bitartekoak eskaintzen dituztenetan, gehien-gehientsuak baitira, oro har, sustrai beretatik ernamuindutako landareak, modu berean elikatu eta ureztatuak, berdintsu zurkaiztuak, eta, hori guztia gutxi balitz bezala, baita, elkarren artean ezin lar desberdin daitezkeen fruituak eman ondoren, antzera –arrazoi ez literarioengatik, alegia– irakurriak ere.

Horrelakoetan kreazioaz eta originaltasunaz mintzatzeko jardutea ariketa hutsala ohi da, ia-ia obra horien artean sortzen diren ehundura-harriez jardutea bezain hutsala eta alferrikakoa, ez baita basarte horretan aritu nahi izatea baino gauza nekezagorik eta aldrebesagorik.

Hartara, normalean eraginkor gertatzen diren hainbat irizpidek ere –konparatiboek, kronologikoez, filiazioak erakutsi litzaketenek– ez dute beti berdin laguntzen garai lausoetako idazlanei gagozkiela, eta batez ere erlijioaren esparrukoak direnetan. Izatez, erraz asko gerta daiteke galdua den obraren bat egotea originala –inoizka bestek lardaskatu “originala”– dirudienaren atzean¹, edota inork liburuxka gisa argitaratutako hainbat material, sarritan besterena zena, aldeztu aurretik orri soltetan eta era anonimoan ibiltzea sinestunen eskuetan, edota liburu “berria”-ren atalak

[1] Lan honetako zazpigarren atalean hizpide izango den Juan Irazusta alkizarraren kaxima dugu horren adibide (ikus 49. oharra): egun maizen darabilzagun edizioak (1797, 1826, 1837...) urrun handi dira, ezaugarri linguistikoak medio, egileak argitaratu zuen –eta ez galdua, baina bai ia arras ezezaguna dugun– lehenengo hartatik (1739).

handik eta hemendik, hizkuntza batetik zein bestetik, garraiatuak izatea, edota... aipatu ondiko guztietatik zerbait aurkitzea aztertzen ari garen lanetan.

Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak* liburua ez da inondik ere lahar-tza nahastekatu horietan erdi itota ibiltzetik libra daitekeen landarea, baina merezi du, ustez, ikustaldi llabur bat behintzat eskaintzea. Sus-tatzeko errazak ez diren egiantzeko hipotesien luparen laguntzarekin bada ere.

2. Bi zertzelada bio-bibliografiko

Jose Antonio Mikelestorena –argitaratu liburuetan, Joseph Miqueles-torena– Lesakan jaioa da 1710ean. Ohar biografikoek diotenez, hogeita lau urterekin apaiztu zen Iruñean eta, ondoren, Irunen eta Donostian aritu zen abade. Urte luzez jardun zuen gero Lesakan erretore. Bertan hil zen 1785ean.

Haren ideologiaren intrantsigentziaz, Sebastian Mendiburu jesulagunak 1765ean utzitako oharkizuna dugu lekuko:

Aunque hay tamboril que convida todos los días de fiesta en Lesaca, se puede decir, que *no ha habido allí danzas estos 28 años por la oposición, que les haze don Joseph Antonio Miquelestorena* (Altuna, 1982, II, 372. or.; gurea da letra etzana [aurrerantzean: g.l.e.]).

Lan honetan hizpide izango den liburuttoaz gainera, harena da 1544an luzatutako “diploma matriz referente á la fundación del convento de Hernani, escrito en latin” delakoaren gaztelaniazko itzulpena². 1768an, azkenik, hitzaurre gisako bat ondu zuen Hernaniko moja agustin-darren erregelaren edizioaren aurkezpenerako, erdaraz berau ere.

Euskarazko liburu bakarreko autorea, beraz, baina argitalpen anitzekoa, eta guztiak ñabardura edo bereizgarriren batez edo bestez atonduak. Horrela, ohiko argitalpen aldagabeetatik urruti, moldaketa-aldaketa franko erakusten dute Mikelestorenaren edizioek, oso xumeak gehienetan (grafiari edo aditz formei dagozkienak nagusiki: *nai/nay, deza-quen/dezaquean, bear/behar, zara/zera, det/dut, etab.*), baina baita arreta

[2] “La traducción fué hecha en 29 de Agosto de 1767 por D. José Antonio Miquelestorena, notario apostólico; y [...] capellan mayor de las Carmelitas de San Sebastián y luego beneficiado de la parroquia de Lesaca y director del nuevo convento de esta orden en la misma villa” (Arzak & Soraluze, 1894, 574-575. or.).

berezia eskatzen dutenak ere, batik bat garaiko dinamika politiko-erlijiosoarekin estu uztarturik daudenean.

Orain arte egiaztatu denaren arabera, bost dira haren liburuak izandako edizioak³, haietako hiru ongi datatuak, eta beste bi –ez nahitaez kronologikoki azkenak– datarik gabekoak. Honatx:

Cerura nai duenac ar dezaquean vide erraza, D. Joseph Miquelestorenac eracutsia. Bear bezala. Iruñeco Martinez libruquillearen ondorengoan Echean. 1749.

Cerura nai duenac ar dezaquean vide erraza, Don Joseph Miquelestorenac eracutsia. 1751. Urtean. Behar bezala, Iruñean: Geronimo Anchuela, Libru guillearen Echean.

Cerura nayduenac ardezaquean, vide erraza. D. Joseph Miquelestorena, Lesacaco Apezac eracusten duena. Bear diran baimenaquin. Iruñean: Martin Joseph Radaren Echean. 1754 urtean.

Cerura nai duenac ar dezaquen vide erraza, Don Joseph Miquelestorenac aguertua. Behar bezala. Iruñean: Martin Joseph Rada-ren Echean.

Cerura nayduenac ardezaquean, vide erraza. Don Joseph Miquelestorena, Lesacaco Apezac eracusten duena. Bear diran baimenaquin. Iruñean: Longás Echean.

Hur-hurrean arta gutxiz aztertu izanaren ondorio, agerikoak dira oraindik han-hemen –berdin bibliografietan zein liburutegi digitaletan– argitaratze-urterik gabe kaleratu ziren azken bi ediziook sorrarazi dituzten aieruen ondoko nahasmenduak. Alabaina, ez da eztabaida kronologikoarena hemen ireki nahi genukeen leihoa, izan ere, horretaz zuzenez harka jardun beharko dugun arren, originaltasunaren eta intertestualitatearen oihanerako ataka zabaltzea jarri baitugu gaurkoan xede. Aski bedi, hortaz, Rada-ren datarik gabeko edizioa 1766ko azaroa baino lehenago inprimatua dela jakitea, eta 1774az geroztikakoa Longás-ena⁴.

3. Mikelestorenaren egitasmoaz

Liburuttoaren oinarrian dagoen kontzepzio-unea da, ezbairik gabe, lehendabizi ulertu beharko litzatekeena, besteak beste, hartan datzalako

[3] Ezin jakin noraino den zuzena, Larramendi hiltzean, haren gelan aurkitu omen zuten 1744ko edizioaren albistea (Altuna, 1984, 81. or.). Irakurketa- edo transkribapenak atsez sortutako data izan daiteke, halere.

[4] Zehaztasun gehiago ondoko ataletan eta argitaratze-bidean dugun artikuluan.

idazlanaren egituraren arrazoia, bai gainerakoen oinarri den lehen edizioarena, eta bai beste zio baten eraginez aldatuxe kaleratu zen azkenarena.

Begi-bistakoa da Mikelestorenaren liburuak ez duela katixima-bokaziorik, oro har erlijio-praktikarako formulak era errazean emateko helburua besterik ez baitu⁵. Areago, haren hizkera laua, kontzeptu-sinpletasuna, atalen laburtasuna... xede horretatik desbideratu nahi ez lukeen liburu batez mintzo zaizkigu etengabe. Eta ez du besterik adierazten, jakina, izenburuko “bide erraza” sintagmak ere: bide erraza –horixe teoriatik praktikara igaro ahal izateko lehen baldintza–, sinestunak planteatzen zaiona uler eta barnera dezan; erraza, kanon kristaua bizimodu arruntera eramaten jakin dezan; eta erraza, halaber, zeruko bidea okerrekoa omen dena baino zailagoa behintzat gerta ez dadin.

Eta ez dezagun ahanzi, azkenez, Jesusen Bihotzaren debozioari eskaintzen zaiola, zenbaitetan ozenki, zenbaitetan isilka, benazko erdigunea⁶.

Ez da ikusmolde horretatik aldunduko lesakarraren liburua, ez eta, behe-rago ikusiko den moduan, atal berririk eransten zaionean ere.

- [5] Mikelestorenaren planteamenduak ez du zerikusirik ordura arte euskaraz kaleratutako katiximekin, ez eta, arrazoi bategatik edo bestegatik, denboran edota espazioan hurbilagoko izan zitzakeenekin ere (Beriain, *Doctrina Christiana escrita en Romance y Bascuence* [Iruñea, 1626]; Elizalde, *Apezendaco doctrina christiana uscaras* [Iruñea, 1735], etab.).
- [6] Izatez, Jesusen Bihotzaren debozio agertu berriaren fruitu zuzena da Mikelestorenaren liburu guztia. Hasierako ataletatik hasita (“ala escatcen dizut zure Biotzeco amoreatic” [1749, 2. or.], “jan otordu gucietan [...] Jesusen Bihotzeco amore penen icenean”, “Jesus, maitatcen dut zure Biotza” [*ibidem*, 3. or.], “Jesus maitea, zure Biotzari non nai [...] zor diodan amoreari eranzutea gatic” [*ibidem*, 3-4]), “Contricioa” delakotik jarraituz (“gorde zaitzala Jesusen Biotcean: ta Biotz onen amoreac gatic essain duzu” [6]) eta azken unera arte, etengabekoa da *Jesusen Bihotzaren* presentzia: konfessorearen oinetara baino lehen esan beharreko otoitzean (bi aldiz, 15. or.), komulgatzerakoan esan beharreko otoitzean (“zure Biotcetic nai nuque, nere gaitzac bear duten, erremedioa atera” [24]), komulgatu ondoan eskerrak ematean (“zure Biotzaren idurira nerea moldatzera” [30]; “Sartuco naz Ceruco atseguin, ta gusto guciac bildu dituen zure Biotzean” eta “zure Biotzaren amore guciarequin” [31]), Meza entzuteko moduan (“artuco da Jesusen Biotceraño: ta Biotz orretan icasico du” [34], “Amorez erretcen dagoen zure Biotceco sutic eman bear diguzu cerbait, bero dedin gurea, ta mayta zaitzaguan gogotic” [55], “Atera bitez Purgatorioco sutic, an erretcen daudenac, eta lembicico lecuan Jesusen Biotza, ta Ama Virgiña, gueyena maytatu dutenac” [56], “Amorez Biotza erretcen daducazun” [58], “zure Biotcean gorde nendin, cere bularra idiquia utci cenidan” [61]). Horrelako aipu espliziturik ez dakarrela eta, lehen begiratuan inori salbuespen irudi lekiok “Calvarioco estacioac” izeneko atala; alabaina (horra isilkako erreferentzia nagusia), ezin da ahaztu zati horretan goratzen den Pasio Santua bera dela Bihotzaren debozioaren zinezko oinarri eta, barka erredundantzia, bihotz.

Jakina, Mikelestorenarena ohiko *katixima* ez dela nabarmentzean, ezin liteke uka haren egitasmoan, inplizituki, katixima baten osagarri gisakoa eskaintzea zuela helburu. Dioguna egokiro ulertzeko, garaikide esanguratsuren baten lekukotasunari heldu eta hartan argitasunik birlatzea hoberena. Eta horretarako adibiderik taxuzkoena eta argiena, zantzarik ez, Agustin Kardaberazena, hurrengo ataletan urrezko gonbidatu izango dugun jesulagun euskalduna.

Hona Mikelestorenaren lehen edizioaren argitaratzetik hamabost bat urtera hernaniarrak Asteteren katiximaren itzulpenaren amaierako eranskin modukoan⁷ zioena:

Emen bi gauzaren gañean contuan ipiñi nai det iracurlea. Lembicia: *badira laburreguitzat dauqueenac Asteteren urrezco liburuchoa*, batezere Confesioco, ta Comunioco Sacramentuai dagozten gauzetan. Emendic dator bacoitzac bere erasquiña egotzi nai izatea Asteteri [...] Aita Astetec eracusten du [...] aurrac icasi bear duena, ta *gañeracoa utzitzen du Animen zaien escuetan*: eta on lizaque contuz arguitara ematea zembait Eracusal-di Confesioco Sacramentuaren, ta lenvicico Comunioaren gañean (Kardaberaz, d.g., 62-63. or.; g.l.e.).

Pentsatzekoa da, printzipioz, Kardaberazek jasotako kezka bertsuek bultzatuta ekingo ziola Lesakakoak *Zerura nahi duenak* atontzeari, hau da, berak ere, “animen zaia” izanik, eskas zeritzolako nonbait jendearen eskuetan zebilen katixima hutsari, batetik, atal zenbaitetan gehiago sarkontzeko premia objektiboa nabari zitekeelako, bestetik, eta funtsezkoak zerizkion hainbat atalen falta ere atzemango zuelako, azkenik.

Erantsi beharrik ez da Mikelestorenaren garaian bazela *astete* argitaraturik euskaraz, hernaniarraren aipatu bertsioaren atariko gaztiguana (“Advertencia”) editoreak azaldu bezala: “El Librito de Oro, que [...] compuso el *Padre Astéte*, se tradujo al Bascuence por vários Sugetos zelosos del bien de las almas” (in Kardaberaz, d.g. [3. or.]).

Badakigu, jakin, haietako lehenak, Hernialdeko erretorea zen Juan Irazusta alkizarrak burutuak, bi edizio izan zituela denbora gutxian (1739an eta 1742an) eta, guretzat garrantzizkoago dena, Gipuzkoako eta alboetako herrietara zabaldu zela berehalakoan. Gaztelaniazko maileguz gainezka zegoen arren, *astete* hark, dakigunez, aski ongi betea utzi zuen

[7] Argitaratze-datarik gabe kaleratutako *Christauaren Doctrina* izenekoaz ari gara (Donostia, L. J. Riesgo Montero [c.1762]). Hernaniarrak Asteteren bertsioari gehitutako atala 64-81 orrialdeen artekoa da. Kardaberaz emendakina, halere, bi orrialde lehenago hasten da hemen jarraian dakargun oharra dela eta.

inguruetako dotrina-eginkizun oinarrizkoena Mikelestorenak berea burutzea pentsatu zuenerako. Baina itxura duenez, Kardaberazek 1762ko *astetean* islatu oldozpen berttua izan zuen lehenago lesakarrak.

Sentsibilitate hura eragile abiatu zen Mikelestorena liburua atontzera, berdin eguneroko otoitzak egokitzuz⁸, aitorpenaz eta komekatzeaz ziharduten pasarteak garatuz, meza ongi entzuteko modu lañoa eskainiz, kristautasunaren oinarri den pasio santua eta Erromak hainbat berrikuntza ezarri berria zion gurutze-bidea etxeko kontsumorako formulatuz zein, goian aurreratu bezala, adiskide ere bazituen jesulagun indartsuek bulkatzen *-modan jartzen-* ari ziren Jesukristoren Bihotzaren debozioa sustatuz eta euskarazko *bederatziurren* erraz bilakatzuz⁹.

Horrek guztiak bideratu uste zituen, eta osatu, Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak* liburuttoaren egitasmoa eta egitura zehatza.

4. Liburuaren egitura, iturrietara iristeko bide

Edukien egituraketa berdintsua da Mikelestorenaren argitalpen guztietan, pare bat salbuespenekin, esan legez. Alegia, edizio guztiek dituzte aurrenekotzat har daitekeen parte zabalean hiru atal finko, guztietan, barne-desberdintasunak hara-hona, hurrenkera irmoan mantentzen direnak¹⁰: “Ongui vicitceco modu labur errazak” lehendabizi, “Meza enzuteco modua” gero eta “Calvarioco estacioac” azkenean.

Horiekin batera, hiru edizioek –1749koak, 1751koak eta Radaren datarik gabekoak¹¹– honako atal hau dakarte erantsia laugarrentzat: “Jesusen Bihotzaren bederatziurrena”.

Salbuespen bakarra Longásen argitalpenean dugu: *bederatziurrenaren* lekuan, askoz ere laburragoa den “Acto fedecoa, esperantzacoa eta caridadecoac” izeneko atala argitaratu zen datarik gabeko edizio hartan.

[8] Haren otoitzek, adibidez, ez dute zerikusirik Kardaberazek eransten dituenekin, eskematikoagoak eta jendearentzat erabilgarriagoak baitira lesakarrarenak.

[9] Geroago ikusiko den bezala, bestelako azalpenik eskatzen du azken edizioan bederatziurrenaren ordez kaleratu zen “Acto Fedecoa, Esperantzacoa eta Caridadecoac” atalñoak.

[10] 1751ko edizioak eta datarik gabeko Radarenak aurkibide bana erantsia dute liburuen amaieran.

[11] Eta baita, ziur asko, Radaren 1754koak ere, zeren eta, edizio horretatik geratu den ale bakarrak hogeii orrialde besterik gordetzen ez badu ere, uste izatekoa baita aipatu hiru edizioon ezaugarri nagusiekin/gehienekin argitaratua izan zela (zehaztasun gehiago: Salaberri, prentsan).

Hemen, solasgai dugun auziari heltzeko, edizio guztietan errepi-
katzen ez diren azken bi atal horiekin hasteari iritzi diogu egokien, lehe-
nengo biek –ongi bizitzeko moduak eta meza entzutekoa, alegia–, Trento-
tik aurrera berrehun bat urtez garatutako gaiak izanik, nekezagoa eta
lausoagoa aurkezten baitute originaltasunaren jolasa. Jakina, “Acto Fede-
coa” delakoak ez du atal horiek baino tradizio berriagorik, baina, bereha-
la agertuko den bezala, haren segimendurako aztarnak ez dira, funtsean,
hain gaitz suertatu gurean.

Aitzitik, printzipioz errazago bide zen “Jesusen Bihotzaren bede-
ratziurrena”-ren jarraipena izan da katramilatsuena loturak eta zutarriak
bilatzerakoan, eta praktikan alde handiak erakutsi ditu teorian ildo be-
reko ziruditen beste zenbaitekin erkatzean.

Baina hariak eta lokarriak gorabehera, azkar asko azpimarratu behar
da Mikelestorenaren garaikide eta ezagun ziren Kardaberaz¹², Mendi-
bururen¹³ eta beste zenbait jesulagunen ekimenagatik ugaritzen hasia
zela esparru espainiarrean Jesusen Bihotzaren debozioa eta hartarako
literatura espezifikoa¹⁴, eta horrek –erantsi beharrik bai?– nahikoa
errazten zuela hainbat iturritako ur-jarioaren segimendua.

[12] Mikelestorena apaiz-lanetan jarri zenerako, hernaniarraren izena eta ospea azkarki
zabaltzen hasiak ziren ingurune erlijioso guztietan. Eta ez zen haren lana ere Mike-
lestorena apaizaren esparruetatik urruti ibili: “el P. Cardaveraz recorría las aldeas de
Navarra y las provincias Vascongadas donde se habla el vascuence y aun extendía su
celo a las regiones de Santander y Asturias” (Astrain, 1925, VII, 82-83. or.). Gogora
bedi, gainera, Kardaberaz jaioterrian ere jardun zuela lesakarrak bertako moja
agustindarren komentuan eta luzaroan mantendu zituela harremanak haiekin.

[13] Mikelestorena eta Mendiburu kideak (lankide huts? lagun?) ziren lehenagotik. Oiar-
tzuarrak berak ematen du data: “[...] dirè aun más en boca de Don Luis Arburu
respetable Beneficiado del mismo Oyarzun, y digno de fe [...]. Este pues, haviendo
oido en una mission, que *el año de 1745* hizè alli, quanto dije à cerca de las danzas
(apenas he dicho tanto en parte alguna sobre el assunto) dió a *Miquelestorena*, que
arriba cito, y *era entonces mi compañero* [...]” (in Altuna, 1982, II, 373. or.; g.l.e.).

[14] Debozio delako hura, Mendiburuk adoretu zioenez (1747, 28. or.), “Españiaco bazte-
rretara etorri berria” zen Mikelestorenak bere liburua oraindik atontzear zuenean.
Interesgarria, halaber, nola Loyola jesulagunak idazten zuen 1735ean handik urtebe-
tera ezabatuko zuen apreziazioa: “Aqui se ofrecia una, no se si justa, admiracion, ò
piadosa quexa, de nuestra España, y Portugal: pues, no cediendo estas dos Inclytas
Naciones à ninguna otra en la piedad; hasta aora, ni sus Pueblos, ni sus Prelados han
logrado la dicha de interessarse en las glorias de un Culto tan proprio de sus Catolicos
pechos, y nacido, digamoslo assi, à su innata devocion. Pero no ay que admirar,
aviendo carecido hasta aqui de su noticia, que gozan la primera vez este año, en el
vulgar Idioma, nuestros Reynos. De nuestra España, no solo las bien fundadas espe-
ranças, que siempre hemos tenido, pero aun los felizes principios, en que ya han
empezado à descubrirse los influxos del divino Corazon, nos prometen felicissimos
progresso de su sobèrano Culto” (Loyola, 1735, 96-97. or.).

Zailxeagoa zen Gurutze-bideari zegokion matazaren korapiloa, nahiz eta, beharrik, aski berandura arte –1731ra arte– ez baitzuen Erromak aldarrikatu haren behin betiko finkapena. Lehen urratsean, hortaz, arrazoizkoa zatekeen pentsatzea Mikelestorenak hamazortzi urte berandua-go kaleratu zuen liburuak haren berri eman nahi izango zuela eta haren argipean jardungo zuela. Lesakarrak, ordea, bere aldetik jo zuen funtsezko atalen batean, beherago ikusiko den bezala.

5. *Jesusen Bihotzaren Bederatziurrena*

5.1. Debozio baten hasierak

Has gaitezen, bada, Longásen edizioak jasotzen ez duen “Jesusen Bihotzaren Bederatziurrena” delakoaz bi hitz esaten.

Bihotzaren debozioak, ezaguna da, J. Croiset-en eta J. Galliffet-en lanetan du iturburua eta, antza denez, Bernardo De Hoyos izan zen huraxe penintsula iberikoan hedatzeko enkargu zerutiarra –enkargu-zehaztasunei zegozkien agerpen mistikoen bitartez– espresuki jaso zuena (1733ko maiatzaren 3an, 4an eta hurrengoetan).

Eta, anekdotiko samarra lirudikeen arren, horretan sartzen da Mikelestorenarenganaino eraman gaitzakeen euskal senaren adarño bat.

Ideologikoki behartutako errelatu guztietan gertatu moduan, ez bide zetorren errealitatearekin guztiz bat De Hoyos-en konpainiakide entzuetsetu batek, nonbait korporazio-espiritu errukitsuak eramanda, zabaldu nahi izan zuen bertsiio miresgarria:

A 3. de Mayo del año de 1733. divertia la tarde su devocion estudiosa en leer algunos libros en nuestra Libreria. Abrió, y leyó con felicissima casualidad pocos renglones en el libro Latino de *Cultu Cordis Iesu*, que dió à luz en Roma el M.R.P. Joseph de Gallifet, de la Compañia de Jesus, Asistente de las Provincias de Francia. A pocos instantes de lectura (escribe Bernardo à su Director) *sentì en mi espiritu* un movimiento extraordinario, fuerte, suave, y nada arrebatado, ni impetuoso [...] (Loyola, d.g. [1738], 22. or.)¹⁵.

Eta ez zen egia, zeren eta ezkutatu egin baitzuen kasualitatearekin zerikusirik ez zuen faktore –guretzat– garrantzitsu bat: bezperan-edo –apirilaren 29an, hain preseski– iritsi zitzaion puzelarrari inguruotan lar

[15] Gutxi irakurri zuela egia da, seguruenik, mistikoak ez baitira liburutegi-sagu, baina hura guztia kasualitate mirakulutsuari egotzi nahi izateak ez dirudi oso kontakizun zintzo. Halere, Loyolarenetik edan dute egungo autore askok “datu historiko” hori.

ezaguna ez den Kardaberaz mistikoak¹⁶ igorritako gutuna. Hartan, Bilbon emateko zuen sermoi baterako laguntza eskatzen zion hernaniarrak, hain zuzen ere, Galliffet jesuitak Corpusaren eta Jesusen Bihotzaren inguruko jaiei buruz argitaratuak zituen atalak eskuratzekoa¹⁷.

Ordura arte zeharo ezezaguna zitzaion gaia irakurtzeari ekin bide zion berehalakoan De Hoyos gazteak¹⁸ Konpainiak Valladolideko San Ambrosio ikastegian zeukan alean. Eta, jakina, irakurketa zorabiagarrien indigestioari inolaz ere ezin egotz bide dakioken mirakulu gisara, debozioaren zabalkundea ekarriko zuten agerpenak eta agerkundeak gertatu omen zitzaizkion jarraian. Baina betiere –gogoan izan dezagun euskaldunok, bederen–, Eliza erromatarrak beatifikazio-prozesu orotatik alboratua¹⁹ duen Kardaberazen eraginez²⁰.

Harrigarri samarra da zeru-goienetan bat-batean eginkizun hartarako sartu nahi izan zen presa handi eta larri hura, baina egia omen da,

- [16] Izatez, De Hoyosek baino lehenago izan omen zuen Kardaberazek Bihotz Sakratuaren goi-agerpenik. Honela mintzo zen: “Ha muchos años que he tenido y tengo éstas visiones ó vistas claras y favores especiales del Corazon divino de nuestro amor Jesus. En éstas visiones, que siempre han sido imaginarias ó, éstos últimos años, intelectuales, unas veces se me ha representado en su Sacramento de amor, unas veces en forma de un niño á la verdad divino y divinamente agraciado, en cuyo bellissimo rostro [...] reluce [...] la divinidad [...]” (Uriarte, 1880, 56. or.).
- [17] “El P. Cardaveraz, que deseaba predicar en Bilbao un sermón sobre el Divino Corazón de Jesús, escribió a su compañero que pues existía en Valladolid el libro del P. Galliffet *De Cultu Cordis Dei Jesu* y él no lo poseía en Bilbao, le hiciese el favor de copiarle lo que dice este autor sobre la institución de la fiesta del Corpus y sobre las revelaciones y dificultades que en ello hubo” (Astrain, 1925, VII, 123. or.).
- [18] De Hoyosek berak idatzia: “Yo, que no había oído jamás tal cosa, empecé á leer el origen del culto del Corazon de nuestro amor” (Uriarte, 1880, 47. or.).
- [19] “Menos brillante, humanamente hablando, que la del P. Calatayud o la del P. Idiáquez fué la vida del P. Agustín Cardaveraz, pero no menos preciosa a los ojos de Dios” (Astrain, 1925, VII, 76. or.). “Nuestro Señor se le apareció con frecuencia desde 1727”, nahiz eta, tamalez, “no recibió misión directa de propagar la devoción al Corazón de Jesús, pero saboreó sus delicias” (Enciclopedia Católica Online: <https://ec.aciprensa.com/wiki/Catequesis_para_niños:_Catecismo_del_Sagrado_Corazón_de_Jesús>; g.l.e.). Aski ez, beraz, agerkunde hutsak gure Kardaberaz beatifikazio-bidean jartzeko. Eta okerra, antza, Telletxea Idigorasen apreziazioa: “Sólo las circunstancias adversas de la Compañía al tiempo de su muerte pueden explicar que no esté en los altares o al menos que no se haya intentado siquiera este refrendo oficial de sus virtudes excelsas” (Telletxea, 1990, 580. or.).
- [20] De Hoyosek aitortua: “[...] el Señor en la hostia consagrada, me dijo clara y distintamente, que queria por mi medio extender el culto de su Corazon sacrosanto, para comunicar á muchos sus dones por su Corazon adorado y reverenciado: y entendí que habia sido disposicion suya especial (Bihotz sakratuarena) que mi Hermano, el P.N. (Kardaberazek berak, alegia), me hubiese hecho el encargo, para arrojar con ésta ocasion en mi corazon éstas inteligencias” (Uriarte, 1880, 47. or.).

Corpus eguna zela eta, ekainaren 4an bertan izan zuela De Hoyosek zailtasunei aurre egiteko eta adorea jasotzeko agerkunde indartsuenetako bat, *but not the last*, ekainaren 29an san Pedro eta san Pablo agertu baitzitzaizkion gure jesuitari, uztailaren 2an, Mariaren Ikustaldia zela-eta, san Frantzisko Salesekoa eta Margarita Alacoquekoa, eta, kasualitatez bezala edo, uztailaren 31n nor eta Loiolako Inazio bera –“acompañado de su esclarecido hijo San Francisco Xavier” (Loyola, d.g. [1738], 28. or.)–, eta beranduago, noski, san Migel, gero aingeruak, debozio gehien zien santuak, etab.

Zeru-erdia inguru mezularitza-lanetan jarrita, agerikoa zen Jainkoak argi erabakita zuela De Hoyosek izan behar zuela bere Bihotz Sakratuaren benazko eledun iberikoa eta, debozioaren hedatze-eginkizun eskerga hartan, Konpainiako Agustin Kardaberaz, Juan Loyola –De Hoyosen maisua– eta Pedro Calatayud izango zituela apostolu ekintzaile. Eta, Historiak dioenez, liburuaren irakurketak eragindako lehen efektuak azaldu bezain ber elkartu zitzaizkion hiru jesuita entzutetsuok gazte mistiko puzelarrari.

5.2. Debozioa *bederatziturren* bilakatua

Jainkozko betebeharrak gaitz hura xede,

[...] *Bernardo* [de Hoyos] *obligó al P. Loyola*, que en eso le obedecia de buena gana, á que le *escribiese una novena al sagrado Corazon de Jesus*. Viéronla los revisores [...] de cuanto debía proponerse y llevarse adelante en España sobre el negocio, los PP. *Calatayud, Agustin [Kardaberaz]* y el mismo *Bernardo*, haciendo cada cual en el manuscrito los cambios que le parecian más conducentes y provechosos, sin olvidarse de los epítetos y saetillas que se clavaran bien dentro en el alma: así salió ella lo devota que era de suponer (Uriarte, 1880, 240-241. or.; g.l.e.).

Esku desberdinak elkartu omen ziren, bada, gaztelaniazko bederatziturrenaren bertsio bateratuaren ernaldi eta sorkuntzarako. Baina moldaketak eta egokitzapenak jesulagunen esparruan sustatu eta garatu ziren bereziki; modu koordinatuan, beraz, eta, gerta zitezkeen desbideraketak-eta saihesteko, era aski kontrolatuan. Horrela, behin eredu nagusia finkatuta utzirik, gaian eta tratamendu orokorrean desberdintasun handirik gabe geratu zen bederatziturrena jorratu nahi izan zuten egileen emaitza.

Bertsio adostua inprimatutakoan, toki askotara bideratu ziren aleak²¹:

Hubo sus remesas á la córte, á los obispos, á los misioneros y demas agentes públicos del Corazon santísimo. Bernardo se encargó de no dejar parte a donde de una manera ó de otra no llegara su novenita [...] “Esta sencilla y piadosa invención tuvo en mil partes los maravillosos efectos de devocion que sabemos”, dice el P. Loyola (Uriarte, 1880, 241. or.).

Orri gutxiko liburuxka modura argitaratu bazen ere, oihartzun handiena J. Loyolaren *Thesoro escondido en el Sacratissimo Corazon de Jesus* liburuaren hirugarren edizioak (Madril, 1736) sorrarazi zuen²². Jadanik ospetsua, tartekatua eman zuen edizio hark bederatziruaren jesuitikoa (V. kapitulua, 137-161. or.).

Gaztelaniazko bederatziruaren hura hurrengo urtean iritsi zen euskal lurraldeetara eta bertako kongregazioetara, liburuaren laugarren argitalpena Donostian burutu zenean (1737)²³.

5.3. *Bederatziurrena euskal idazleen eskuetan*

Baina gatozen hariak lokarri bilakatzen saiatzera.

Ez dirudi, dakigunagatik, Mikelestorenari urruti gera zekiokoenik Loyolaren liburu hura, ez eta Jesusen Bihotzaren inguruan gaztelaniaz ziharduten beste autore ospetsuk (Calatayud-ek, batik bat) idatzitakoak ere, haiexek baitziren, berrikuntzak berrikuntza, une haietan eliz sektorean maizen baliatuak izaten hasiak ziren erreferentziak.

Eta berdin gertatzen zen euskal esparruetan ere: modako debozio hura ezagutu eta sustatu nahi zuten alfabetatu guztiek bisitatu ohi zituzten haien idazlanak, eta bereziki, edizioak Donostian edo Iruñean burutuak baziren.

[21] Uriartek aditzera eman legez, “la impresión de multitud de rezos y misas, y gran copia de estampas, libros, novenas, oraciones” [1880, 412. or.] era soltean egin ohi zen hasieran. Uriarte zehatz mintzo da horretaz “libritos de novenas aparte” (Uriarte, 1880, 293. or.) inprimatzen zirela dioenean.

[22] Luzeagoa eta esanguratsuagoa zuen liburuak izenburua: *Thesoro escondido en el Sacratissimo Corazon de Jesus, descubierto a nuestra España en la breve noticia de su dulcissimo Culto, propagado ya en varias Provincias del Orbe Christiano*.

[23] Edizioa funtsean Madrilekoa bezalakoa izan arren (bederatziurrena V. kapituluaren mantendu zen; orrialdeak ez, ordea: 100-121), “corregida, y aumentada por el mismo Author” kaleratu zen (ikus azala).

Segurua da, bada, lehenago edo beranduago, talde “bisitatzaille” hartakoa izan zela Mikelestorena ere, eta segurua, aldi berean, Lesakan bertan sortu berria zen Bihotzaren Kongregazioak²⁴ hartara bulkatuko zuela interesa zuen irakurle oro, *bederatziurrena* euskarara itzultzear zegoen Mikelestorena bera, nola ez, barne.

Ez da, bestalde, inolaz ere ikusmiratik baztertu behar Kardaberaz izan zela debozio haren aitzindari²⁵ eta bultzatzaile nagusietako bat, bai Hegoaldean eta bai esparru espainiarrean²⁶. Horrek, eskuarki, erraz eraman gintzake Mikelestorenak ere debozio horren erreferentzia gisara hernaniarra bezalako autore euskaldun arituren bat har zezakeela pentsatzera. Jakina, Kardaberaz eta haren konpainiakide Mendiburu bera izan zitezkeen hautu hartarako hurbilekoenak eta egokienak, norik bereak idazteko unean ere jatorrizko hizkuntzak –euskarak– batzen baitzituen.

Kardaberazen kasuan, nekez pentsa daiteke Mikelestorenaren obrak harekiko zorrik ez duenik. Alderantziz: suposatzekoa da, bestegatik ez bada ere, lesakarrak ezaguna izango zuela hari 1744an Iruñeko Anchuclaren irarkolan argitaratu zioten Dutariren liburuaren itzulpena²⁷.

[24] Nafarroako hiru bat dozena herri agertzen dira kongregazioen zerrendan (“Cathalogo de las Congregaciones del Sagrado Corazon de Jesus, fundadas [...] desde le año de 1733 hasta el de 1741”), tartean Iruñea eta euskaldun huts-edo ziren Bera, Etxalar, Erratzu, Elizondo, Arizkun, Jaurrieta... eta Lesaka (ik. Croiset, 1741a, z.g.).

[25] Honela kontatzen du Astrain historialariak: “Cuando empezaba a estudiar la teología en el colegio de San Ambrosio, de Valladolid, por Octubre de 1726 comenzó también a practicar a su modo la devoción al Corazón de Jesús. Inspiróle Dios esta práctica por medio del libro publicado aquel año por el P. Gallifet” (Astrain, 1925, VII, 122. or.). Eta eransten du: “la noticia más antigua que tenemos de la devoción al Sagrado Corazón de Jesús practicada por los Nuestros en España. Empieza con el P. Cardaveraz en el año 1727” (*ibidem*, 123. or.).

[26] Nonbait, gaztetan Amabirjinaren agerpen bat edo beste izandakoa, eta, geroxeago, hogeita lau bat urte zuelarik, beatifikatu berria izan den Bernardo De Hoyosen lagun eta konfidente gisara aritua, esparru espainoleko aurreneko Jesusen Bihotzaren Kongregazioa sortu zuen Kardaberazek, non eta... Elorrion (1737.05.29), “para muestra de cómo se formaban las demas” (ikus sorrera-aktak in Uriarte, 1880, 418-427. or.). Horrela, “en la España (donde la devoción del Corazon de Jesus era del todo incognita, hasta la mitad del año de mil setecientos y treinta y tres)” (Loyola, 1736, 194. or.), “*se le considera, cronológicamente, el primer apóstol del Corazón de Jesús en España*, según la línea de culto iniciada por santa Margarita María de Alacoque (1647-1690) unos sesenta años antes. Su sermón del Sagrado Corazón en Bilbao (11 de junio de 1733) fue el primero predicado en España sobre este tema. Su intensa vida mística le confirmó siempre en la vocación apostólica” (Astorgano Abajo, or. g.; g.l.e.).

[27] Liburu galdua izanik, Larramendiri utzi beharko hitza: “es un duodécimo en 238 páginas con la novena al Sagrado Corazón de Jesús. El título vascongado es *Christava-*

Mendibururi gagozkiola, esana dugu Mikelestorenaren lagun edo kide gisara jardun zuela 1745 inguruan. Uste izatekoa da, beraz, 1747an *Jesusen Bihotzaren Debocioa* kaleratu zuenerako –hots, lesakarrak liburua inprimarazi baino bi urte lehenago–, izan zezakeela misioetan banatu edota baliatzeko bestelako materialik ere idatzita²⁸, eta agian ingurukoaren artean ere ezagutarazia. Baina hurrengo atalean azalduko diren bertsoen egiletzaren inguruko auzia argitu ahal izateko aieru interesgarria litekeen arren, egiari zor, ez dago, guk dakigula, horren frogarik.

Nolanahi ere, hasierako bederatziruaren bertsoak izandako he-dapen zabaletik letozke, beharbada, lesakarraren liburutxoan garaiko hainbat autoreren idazlanekin antzeman daitezkeen ahaidetasunak eta kidetetasunak. Baina zeinahi ere diren horien benetako iturbegiak, testua-ren jatorria antzemateko lorratzik argiena Loyolaren gaztelaniazko bertsoan legoke (Madril, 1736; Donostia, 1737), haren moldaketa erraztua izan baitaiteke, itxuraz, eskuartean duguna. Huraxe, beraz, Mikelestorenaren *bederatziruaren* eredu-edo gertukoena, eta lesakarrak, ustez, zuzenean baliatua (ikus I. Eranskina).

6. Mikelestorena bertso gile

Merezi du, orobat, *Bederatziruarekin* loturiko beste auzi bitxi bat ere ekartzea orrialdeotara: Mikelestorenak eta Mendiburuk argitara emandako bertso-sorta beraren originaltasunarena eta egiletzarena, hain zuzen.

Ezer gutxi dakigu, egia esan, gure autoreek sortu, erabili eta argitara ematen zituzten testu askoren inguruabarrei buruz, eta are gutxiago dakigu oraindik haien artean egon zitekeen –barka bekigu eufemismoa– testu-trukaketaz. Haientzat, izatez, egiletzaren distira-beharra baino garrantzi gehiagokoa zen mezu erlijioso –Jesukristoren Bihotz sakratuaren

---

ren vicitza, edo orretaraaco vide erraza bere amabi pausoquin [...]”, etc. (ikus Lope-tegi, 1973, 16 eta 25-26. or.). Harenetik jasoak izan daitezke Mikelestorenak izenburuan txertaturik dakarren “vide erraza” bezalako formulazioak eta ideiak. Damurik, hizkuntz erkaketarako aukera baino ez bide dute ematen Hídalgo aurkitu uste duen edizio hartako pasarteek (ikus Hídalgo, 1995, 3. ataleko Eranskina).

[28] Gaztelaniaz “libritos de novenas aparte” (Uriarte, 1880, 293. or.) egiten ziren arren, ez dago egiazaturik euskaraz ere horrela jokatu ote zen. Eta ez dakigu Kardaberaz aipu honek horrelako liburuez ote diharduen: “en Munguía me faltaron libros que hubieran hecho muy al caso para la nueva congregación del Corazón de Jesús, que con reglas proporcionadas a las gentes se fundó” (Juan Loyolari 1737.08.19an idatzitako gutuna, in Astrain, 1925, VII, 140. or.).

debozioa, kasu honetan- zabaltzeko premia, eta sumatzekoa da nekez jarriko zutela mutur okerrik -*copyright* deitzen omen zaio orain zeinu horri- haiek berek sortu eta orri solteren batean kaleratutakoa edota sinestunei misioetan buruz ikasazaritakoa beste egileren batek bere liburura garraiatzen zuela ikusten bazuten.

Aitagurea bezain formula finkotzat eta sozializatutzat -domeinu publikotzat, hortaz- har zitekeen/zezaketen beste edozein otoitz ere, berdin “Acto fedecoa” zein -honatx guri orain interesatzen zaiguna- “Jesusen Bihotz Maiteari” zuzendutako bertsoak (ikus II. Eranskina).

Esan bezala, *bederatziurrenaren* amaierako atalñoa osatzen dute eta, logikoki, ez dira debozio hori ez dakarren Longásen edizioan azaltzen²⁹. Nabarmendu behar da, dena den, gainerakoetan desberdintasun zenbait -ez guztiak berdin esanguratsu- daudela edizio batetik bestera.

Kronologikoki, eta guk dakigunez behintzat, Mikelestorena da lehena bertso-sorta hori argitaratzen. Alabaina, begi-bistakoa da Mendiburuk ere erabili eta plazaratu zuela debozio horri buruzko orrialdetan barrena. Askoz beranduago, halere, 1762 ingurukoa baita “Jesusen Bihotz maitagarriari” izenburupean Mikelestorenarena bezalako bertsoa, berdin-berdina, dakarren *Euscaldun onaren viciera* liburua (ikus 108-112. or.).

Berdintsu gertatzen bide da Mendibururen “Nere Jesu-Christo erran ondoan erran behar den Otoitza” delakoarekin³⁰: Mikelestorenarena bezalakoxea da, 1751n kaleratu zuen edizioko bertsoaren kalkoa..., baina hamar urte beranduagokoa. Eta, areago eta harrigarriago, lesakarraren lehendabiziko bi edizioetan jasotzen den jakulatoria apokrifo eta oker interpreta zitekeen bat -Radaren datarik gabeko edizioan agertuko ez zena (“Jesusen icerdia, gracizco viciz bete nazazu” [1749, 103. or.; 1751, 89. or.]³¹-, Mendiburuk zertxobait egokituz (“graciazco” baitio josulagunak) jasoko zuen bertan³².

[29] 1754ko edizioak ere barnean izango zituela pentsa badaiteke ere, gorago adierazi legez, hartatik iritsi zaigun orrialde-kopuru urria dela eta, 1749ko, 1751ko eta datarik gabeko Radaren edizioetakoak baino ez dira gordetzen; eta ez guztiak oso-osorik.

[30] Ikus *Jesusen amore-nequeei dagozten cembait otoitz-gai* izeneko liburuaren hasieran, orrialderik gabe, erantsirik datorren “Jesus Bihotz maitearen Congregacioco Erregla laburtuac” atal-amaieran.

[31] Sinesle xumeak gaizki ulertzeko arriskua izan arren, ez da, egiari esatera, apokrifo “izerdia”-ren auzia, Jesukristoren agoniaren inguruko arazo latza baizik (hematidrosiarena, alegia), nonbait Lukas ebanjelari eta sendagile omen zenaren hitz soiletan oinarritu izan dena (Lk 22: 44). Interpretazio arruntak gorabehera, esanahi teologiko larria bide zuen Jesusen izerdia (*hidrôs*) odol-tanta (*thromboi haimatos*) bihurtu ote

Loyola-Calatayud-Kardaberaz jesulagunek osatu zuten gaztelaniazko bederatziruareko kantikaren euskarazko bertsoari berriro helduz, sorkuntza izan zein moldaketa, haren egiletzarena genuke orain ezbaian, batik bat aintzat hartzen bada Mikelestorenak baliatutako hizkerak Mendibururen 1747ko obrarekiko zuen zorra, ez baitzen hartan originalgia izan eta bai, ordea, oiartzuarraren jarraitzaile (ikus Salaberri, prentsan).

Zalantzak zalantza, argi da lesakarra izan zela horretan ere euskarazko bertsoia argitara ematen lehena, eta horrek, oker ez bagaude, jabego-eskubidearen ohorea emango lioke zuzen-zuzenik, egokiro jokatuz gero.

Halaber, gogoratu behar da, argudioa berresteko, Mikelestorenak berak ondua dirudiela liburuaren lehen partean, “Gañeraco demboran eguin bear diranac” atalaren segidan, lauko ertainetan (8-/7a/8-/7a) emandako hamar estrofetako bertso-sailak ere³³. Guk, behinik behin, ez dugu hori gezurta lezakeen erreferentziarik aurkitu gainerako autoreen artean. Hori bai: aurreko urteetan Mendiburu eta Mikelestora (lagun)kide aitortuak izan zirela jakinik, ez litzateke harritzekoa misioetarako erabil zitekeen hainbat baliabideren –eta bertsoeren– egiletza ere partekatua-edo izatea.

Zeinahi ere den ebazpidea, esan liteke, bederatziruareko “Jesusen Bihotz Maiteari” bertsoen eskemara itzulirik, gaztelaniazko *novenako* bertsoen formatu euskalduna dela eskaintzen zaiguna. Eta formatu euskalduna diogunean, zortziko ertainaren mozorropeko 8/7a silabako bertso-lerroz osatutako bina lauko –aipatu bertsoen ildoan, beraz– dituzten ahapaldi bateratuak direla nabarmendu nahi dugu. Horrela, azken bi lerroak hurrengo ahapaldi guztien amaiera-lelo bilakaraziko dituen³⁴ lauko xume batez hasten da bertso-sorta, eta gero, zortziko formatua mantenduko duen ahapaldi bakoitzeko lehen laukoa errima propioarekin arituko den bitartean (bikoiti diren lerroetan, oinarrizko asonantzia baliatuz [azken bokalea, eskuarki]), bigarren laukoaren errima beti izango da amaierako lelo finkoari dagokiona (-ea).

---

zen erabakitzeak. Hematidrosi fenomenoaren arabera, ez zatekeen haren izerdia giza-isurkari likits eta huts, eta bai, ondorioz, haren odola bezain baliagarria jakulatoria batean ere agertzeko.

[32] Eta berregokitua *Euscaldun onaren viciera* liburuan: “Jesusen ICERDIA, gracizco vicitzaz bete nazazu” (Mendiburu, 1762, 32. or.).

[33] Honela ematen zaio hasiera: “Edertasun, ondasunac/ lurra bere gaucequin, /eriotzac uzten ditu/ urraturic ortcequin” (Mikelestora, 1749, 8-10. or.; ikus, orobat, gainerako edizioetan: 11-13. or.).

[34] Alegia, “*Cere Bihotzeco suan/ erre zazu gurea*”.

Gaztelaniazko bertsioetako ahapaldiak ere eite bereko egitura islatzen dute: azken bi bertso-lerroak ondoko ahapaldi guztien lelo bilakara-ziko dituen lauko batez hasiak³⁵, eta zortzina silabako bertso-lerroz atondutako ahapaldiak³⁶. Euskarazkoen antzera.

Errima, ordea, kontsonantea da gaztelaniaz, eta betiere lauko bakoi-tzeko A-B-B-A eskemari jarraituz³⁷.

Edozein gisatan, euskal bertsoen egituraketa-eredu orokorra gaztelaniazkoetan dagoela jakitea litzateke hemen nabarmendu beharrekoa, haietan baitautza iturbegietara iristeko herexak.

7. *Acto fedecoa mintzo*

Longásen edizioan “Jesusen Bihotzaren Bederatziurrena”-ren ordezerantsi zen “Acto Fedecoa” izeneko atalari helduz gero, lar arriskatu gabe suma daiteke lehen begiratuan Asteteren katixima izan zuela hark iturburu. Are gehiago: euskarazko bertsioa bera ere, Mikelestorenarena gabe, inguruetakoa autorearen batena –garaikidea, ziur asko– izan zitekeela erraz asko, erakusten dituen hizkera-ezaugarriak ez baitira ordura arte ezagutzen genuen lesakarraren ezpain-eskuetatik sortuak.

Zalantzarik izatekotan, bada, baliatutako euskarazko bertsio horren egiletzara muga zitekeen eztabaida. Eztabaida antzua, dena den; liskarrik gabekoa, alegia. Zeren eta, argitaratze-data gutxienez hirurogeita hamar-garren hamarkadaren erdiraino aurrera zitekeen arren –ez baita lehena-gokoa, adierazi den moduan, Mikelestorenaren azken edizioa–, aukera-sorta ez da inondik ere zabalegia: J. Irazusta³⁸ eta A. Kardaberaz genituzke “ararteko” susmagarrienak.

[35] Hemen erabili ditugun bi bertsioetako batean: “¡Oh divino Corazon!/ Sed centro de mis anhelos” (Loyola, 1736, 147. or.; 1737, 119. or.); eta bestean: “¡Oh divino Corazon!/ dad à los nuestros consuelo” (Loyola, d.g. [1738], 160. or.).

[36] Erakusgarri gisara ekarri dugun bertsio batean sei ahapaldi oso (Loyola, 1736, 147-148. or.; 1737, 119-121. or.), eta bigarren bertsioan hamar ahapaldi oso eta hasiera-amaieran lauko bana (Loyola, d.g. [1738], 160-163. or.).

[37] Bigarren laukoaren errima, esan beharrik ez da, errepika-leloaren amaierako hotsek behartzen dute guztietan.

[38] Ezezagun samarra den heinean, komenigarria izan daiteke oroitaraztea Alkizan jaioa zela Juan Irazusta eta, bere eskuz idatzi eta sinatutako agiri baten arabera, Hernialdeko erretore gisa jardun zuela 1717ko urriaren 31tik 1752ko otsailera arte gutxienez (ikus Paskual Oiarzabalek Eusebio Lopezi 1881eko apirilaren 19an igorritako gutuna: Loiolako Artxiboa, “0/13, 5-23” karpeta [lehenago: LAR-28]).

Esan gabe doa gipuzkerazko bertsio batez ari garela Mikelestorenak dakarrenaz jardutean, eta euskalki horretan ordura arte plazaratutako edizio ezagunak hiruzpalau³⁹ baino ez direla.

Eta korapiloa askatzen hasteko gakoa, baiki, jadanik aipatua dugun Donostiako Riesgo Monteroren moldiztegiak Kardaberazi argitaratu zion *Christauaren Doctrina* izeneko *astete* itzuliaren hasierako gaztiguak (“Advertencia” delakoak) eskaintzen du:

El Librito de Oro, que [...] compuso el *Padre Astéte*, se tradujo al Bascuence por vários Sugetos zelósos del bien de las almas. La priméra traducion hizo *Don Juan de Yrazuzta*. Rector que fué de Hernialde. La seguna el *P. Larramendi*. La tercéra el *P. Agustín Cardaberaz*, y tambien ha habido alguna otra mas segun me han asegurado [...] La del *P. Agustín Cardaberaz* paréce debe preferirse, mientras nosótro no queramos aplicarnos mas á nuestro bellisimo Idioma, pues sigue un rumbo medio (in *Kardaberaz*, d.g. [3. or.]).

Hartara, hitzok aintzat hartuta, eta erdietsia zuen ospe handia eta argitaratzen ari zen guztia⁴⁰ tarteko, Kardaberaz izan zitekeen Mikelestorenaren iturri izateko lehen susmagarria. Eragozpenen bat aurkezten zuen aukera horrek, halaz ere. Aurrenekoa: lehen itzulpena 1760. hamarkadaren hasieran kaleratu omen zen Iruñean, baina ez zegoen konparazio bidez egiaztatzerik, ale galdua baita, antza denez⁴¹. Ezaguna dugun argitalpeneko bertsioak –zeinak, lexikoari dagokionez, “sigue un rumbo medio”–, berriz, ez du inolako loturarik lesakarrarenarekin. Eta azkena: Kardaberaz eta gainerako josulagunak erbesteratuak izan ziren Mikelestorenak hondarreko edizio hori prestatu bide zuenerako, eta, orduko giro politiko-erlijiosoaren bortitza medio, nabarmena zen kontu handiz jokatu behar zuela lesakarrak –edota argitaratzaileak– haiekiko enpatia gehiegirik ez erakusteko, eta are arreta handiagoz jardun haietako batek egindako zerbait baliatzeko eta argitaratzera emateko orduan.

[39] Baldin eta, sari gisara, Otxoa Arin ordiziarrak 1713an argitaratutakoa *astete* gisakoen artean sartzen bada.

[40] Hernaniarrak garai hartan Iruñean argitaratzen aritu zen lanak ikusita (*Christauaren bicitza* [ezagutzen ez den edizio bat: Anchuela, 1744; eta ezaguna den beste bat: A. Castilla, 1760], *Eusqueraren berri onac* [A. Castilla, 1761], *Egercicioac* [A. Castilla, c.1761], *Jesus, Maria ta Joseren devocioa* [ezagutzen ez den edizio bat, c.1763; ezaguna den beste bat: M. J. Rada, 1766], etab.), zinez pentsa liteke Mikelestorenak ezagunak eta, beharbada, erabiliak ere izan zitzaizkela haietako zenbait erreferentzia gisa (Altzibar, 1991, 260. or.).

[41] “[...] dotrina bat atera zuen gipuzkeraz, Iruñean segur aski, ezagutzen ez duguna” (Altzibar, 1991, 260. or.).

Larramendirena omen zen gogoan hartu beharreko bigarren katixima itzulia, baina hain bikaina –“excelente”– izan arren –edo izan, bazelako–, arazo praktiko larria ekar liezaieke erabiltzaileei: “se tendría por *excesivamente castiza, y pura*, si un Cathequista se empeñase en seguirla en sus instrucciones” (in Kardaberaz, d.g. [3. or.]; g.l.e.). Nekez har zezakeen, beraz, Mikelestorenak horrelakorik bere edizio dibulgatzaile eta erraztuaren osagarri.

Beste inon bilatu behar, hortaz, iturria. Eta hura –ura, alegia–, Juan Irazusta alkizarrarenean (Iruñea, 1739 edota 1742) baino ezin aurki uste zitekeen, handik hogeitaz urtera leporatutakoaren inguruko prebentzioak gorabehera:

[...] está llena de terminos Castellános, y en algunas partes, ó por la mala colocacion ó por la impropiedad de las expresiones puede imprimir en los Niños ideas errádas. No obstante debe confesárse, que ha sido de mucho alivio para la instruccion de los Pueblos de Guipúzcoa en la Doctrina (in Kardaberaz, d.g. [3. or.]).

Iritziak iritzi, Larramendik utzitako oharkizunak zirudien Irazustaren katiximaren alde egiteko erabakigarriena. Haren arabera, Hernialdeko erretorearen itzulpena guztiz onetsia eta hedatua izan zen gipuzkoarren artean eta ezin zitekeen inolaz ere bestelako bertsiorik onar⁴². Lexiko-kutsadura hara-hona⁴³.

Duda gutxi, bada, Mikelestorenak baliatu zuen bertsioa zein izan zitekeen sumatzeko orduan⁴⁴. 1739kotik hasia genuen, hortaz, ehiztaritzaz-erronka, huraxe baitzen goretsia eta, aldi berean, hain gaitzetsia gertatutako edizioa⁴⁵.

[42] “[...] será inútil la impresión (Mendibururen itzulpenaz ari da andoaindarra), *siendo ya tan recibida y común la traducción de Astete por el Rector de Hernialde*, que en poquísimo tiempo ha despachado ambas ediciones. *El Astete está en uso y no se admitirá ya otro Cathecismo*” (ikus Telletxea Idigoras, 1967, 303. or.; g.l.e.).

[43] “[...] no tiene más defecto esta traducción de Hernialde que *no ser tan limpio como pudiera su bascuence*”, zioen Larramendik (ikus Telletxea Idigoras 1967, 303 eta 310. or.; g.l.e.), eta “[...] el Rector de Hernialde en su traducción, cuño único defecto es que *admite demasiadas palabras castellanas en el bascuence*, y sin embargo anda impresso y reimpresso en manos de los bascongados” (Telletxea Idigoras, 1967, 308. or.; g.l.e.).

[44] Ez gintuen geure hipotesitik gibelarazi azken unean Irazustaren liburuari atxikirik aurkitutako gaztigu anonimoa idatzi zuenak ere (Jose Ignacio Arana Irazusta?): “Noticia de D. Juan de Irazusta Pbro. Autor de *la peor traducción al dialecto guipuzcoano de la doctrina del P. Astete en el siglo 18*” (Loiolako Liburutegia, 0/13, 5-23 karpeta; g.l.e.).

[45] *Doctrina christiana eguin zuana erdaraz, Aita Gaspar Astete, Jesuitac. Ipini du Eusqueraz Don Juan de Yrazuzta, Erretore Hernialdecoac, ceña dan Provincia Guipuzcoacoan, bere Feligresia-*

Sortu ere, sortu izan du zalantzarik horratik eta, beti, lehen edizioari erreparatu beharrean, berdintsutzat edo hartu izan diren bestelakoetan oinarritu direlako analisiak, ohartu ere gabe garaiko gustu edota premien arabera ere moldatu izan ohi direla argitalpenak. Eta Irazustaren kasuan, bereziki.

Izan ere, Irazusta bizirik zela plazaratutako edizioak eskuratzeko zailtasunak medio⁴⁶, konklusio arinegiak harilkatzeko arriskua izan da behin baino gehiagotan. Adibidez, eskuen artean darabilgun Mikelestorenaren edizioiko “Acto Fedeco”-an unerren batean azaltzen den konpletibo-formulak⁴⁷ inoiz ez zaizkio, guk dakigula, alkizarrari egotzi⁴⁸, ez baitzen horren aztarnarik edizio ezagun(ago)etan, eta bai, berriz, lesakarraren us-tezko apetak edota mendebaldeko euskalkia jorratua izan zezakeen Kardaberaz bezalakoren baten eraginak tarteko, Mikelestorenaren berrikuntzen zakuttoa sartu.

Erantzuna –ba ote gauza sinpleagorik?– lehen edizioan zegoen, ostera. Baita akatsena (Mikelestorenarenak [egaitzak: gaiztoak] zein Irazustarenak [ezatea: izatea]), eta, areago, inork leporatu eta Larramendik nabarmentarazi zuen hizkuntz kutsadurari bestek gainerako edizioetan emandako arrapostua ezagutzekoa ere⁴⁹.

co aurrari Doctrina eracusteco; eta añaditcen dio Encanacioco, eta Eucaristiaco Mysterioen esplicacioa, baita ere confesio on baten condicioac, *eta Acto Fedeco, Esperantzaco, eta Caridadecoac, Licencia necesarioaquin. Iruñeco: Joseph Joaquin Martinez, Impresorearen echea. Urte 1739* (edizioak ez du orrialde zenbaturik).

- [46] Askoz beranduagokoak suertatu dira eskuragarrienak eta, edizio moldatuak zirela ohartu ere gabe (besteren artean, izenburua bera ere aldatu izan zaie edizio berriak argitaratu ahala), erabiliak izan direnak (1797, 1826, 1837...). Eta diogun bidenabar: ez legoke gaizki edizio horiek lehenarekin dituzten aldean azterketan saiatzeari, besteak beste, garbizale-senak mende horietan hizkuntzan izan duen bilakaeraz ohartu ahal izateko.
- [47] Erdialdeko euskarari (gipuzkeraren eta nafarreraren ukitze-esparrukoan, hain preseski) espero zitekeen perpaus-osagarri faktiboan buru ohi den *-(e)la* konplementatzailearen ordeaz, *-(e)na* erabili zuen lesakarrak buru gisa: “sinesten det [...] zana [...] zuana [...] dana [...] dagoana” (Longás, d.g., 88-90. or.; g.l.e.).
- [48] Hernaldeko hizkeraren ezaugarri izan zezakeen arren, alegia (egun ere Hernio mendiraino iristen omen da konpletibo-modu horren erabilera [Beizama, Azpeitia; ikus mapa eta “Erantzunak” atala in <http://basdisyn.net/Bas&Be/biv/?o=properties&id=41&h=eu>]).
- [49] Ezin jakin daiteke Irazustak 1742ko edizio desagertuan burututako aldaketak izan ote ziren, baina itxura guztia du edizio berantiarrei egotzi beharreko zuzenketak eta egokitzapenak direla gehien-gehienak, berdin aditzetan (*zaitecen > gaitecen, ditzacun > ditzagun...*), lexikoan (*erdaraz > erderaz, Hernalde > Ernialde, pecadoreia > pecataria, belarrean > becoquian...*), zein bestelako arloetan egindakoak ere (*oan > oyan, -ena > -ela...*).

Hori guztia ahantzi gabe ere, besterik da hemen azpimarratu beharreko deritzoguna, hots, Longásen edizioak ez zituela liburuaren koherentziara makurtu erantsitako atal horretako adizki eta forma esanguratsuenak. Harrigarriro, Irazustari hartu eta berdin eman, besterik ez zuen egin azken edizioaren apailatzaileak. Eta hori dela bide, hizkera-ezaugarriak (alkizarrarenak direnak, hain zuzen: *det-dedana*, *duan*, *zuana*, *diraden*, *dagoana*; “-ena/-ela” [zana-zala]; *becela*; *guztia*⁵⁰) ez datoz inondik ere bat aurreneko hiru ataletan –eta aurreko edizio guztietan– lesakarrak erabili zituen formekin: *dut-dudana*, *duen*, *zuena*, *diran*, *dagoena*; “-ela” *konpletiboa* nagusiki; *bezala*; *guacia*.

Argi da, bada, Longásen edizioan ezer gutxi ukitu zitzaiola Irazustarenetik garraiatutako erlijiozko formulari (ikus III. Eranskina). Eta horrek momentuz ezin erabaki daitekeen beste zerbait ere adieraz lezake, eta edizioaren inguruko hainbat korapilo ere aska eta konpon⁵¹.

Labur eta gordin esanda: datarik gabeko *contrefaçon* gisako hura erraz asko izan daiteke Mikelestorenak ezagutu ez zuen edizioa, akaso hura hil eta gero inprimatu zelako (1785etik aurrera, hortaz). Baina bizirik zegoela kaleratu bazen ere, azalpen berdintsuarekin aurkituko ginatke hala-beharrez: editoreak edo apailatzaileak berak erabaki zuen *bederatzurrrena* ezabatu eta Irazustaren *Acto fedecoa* zegoen zegoenean hartu eta buruhausterik gabe eranstearena. Mikelestorenaren parte hartzea gabe, esan nahi baita.

8. Gurutze-bideko egonaldiak

“Calvarioco estacioac” izeneko atalak ere behar luke oharkizunik, bai baita bertan Mikelestorenaren jokamoldeaz edo, nahiago bada, erabilitako erreferentziez mintzo daitekeen aztarnaren bat edo beste.

Aipagarria da, esate baterako, Gurutze-bidea egitean lor zitezkeen indulgentzien karietara, Inozentzio XII.a izatea aipatzen den aita santu bakarra (1749, 72. or.; berdin azken edizioan: d.g., 66. or.). Interesgarria datua, zeren eta ez baitu haren ondoren indulgentzien auzian eskua sartu

[50] - *Gutziz* delakoa graduatzaile fosildu gisara erabiltzen duen arren (*gutziz ona*, *gutziz maitagarria*), Mikelestorenak bi aldiz baizik ez du erabiltzen *guztia* forma, biak jarraian eta Longásen edizioan bakarrik, biak azken orduan egindako testu zuzenketa batean (Longás, d.g., 87. or.). Hau da, Irazustaren *guzti* guztiak edizio hartara garraiatzen ari zen unean.

[51] - Garrantzizkoena, zalantzarik gabe, 1754ko edizioa bezalakoa –formalki, berdina– kaleratu nahi izatearen arrazoiarena (ikus Salaberri, prentsan).

eta ebazpenak atera zituen ondoko elizbururik aipatzen. Hau da, Inozentzio XII.az geroztik, Mikelestorenaren garaitik hurbilagokoak ziren Benedikto XIII.a, Klemente XII.a eta Benedikto XIV.a aita santuen izenak espero zitezkeen testuan, berrikuntza aipagarri eta garrantzizko zenbait ekarri baitzuten arlo horretara⁵².

Mikelestorenak berea ontzeko erreferentzia zaharkituren bat erabili zuela adieraz dezake elizburu horiek idatzitakoen berri ez emateak. Guztiz bestelako adibidea genuke, konparaziorako, gurutze-bidearen hedatzailearik handiena izan zen Leonardo Da Porto Maurizio misiolaria, izan ere, gertatu bezain azkar zehazten baitu haren obra nagusian berrikuntzak daudela gurutze-bide kristauaren arloan. Honela darama izenburua Mikelestorenak ezagutzen ez bide zuen gaztelaniazko lehen itzulpenak: *Via Sacra, explicada, e iluminada con las declaraciones hechas por la Santidad de N. SS. P. Papa Clemente XII* (Bartzelona, J. Piferrer, 1732).

Are gehiago, ez dago garbi, ezta ere, zalantza edo ezjakina islatu ote zuen lesakarrak egonaldi-kopuruarekin, ordurako ezaguna baitzen Klemente XII.ak, 1731ko urtarrilaren 16ko *Exponi nobis* idazki laburrarekin behin betiko finkaturik utzi zuela Gurutze-bidearen praktika; hau da, finkatuta eta, aspaldidanik abian zirauen tradizioari jarraikiz, hamalau egonalditara mugatuta. Hortik dator Da Zedelgem-en konstatazioa: “[...] possiamo concludere che all’inizio del XVIII secolo la Via Crucis a 12 o 13 stazioni, pur essendo ancora in voga, cominciava comunque ad essere soppiantata da quella a 14 stazioni” (Da Zedelgem, 2004, 126. or.)⁵³.

Harrigarriro, Mikelestorenaren lehen edizioak baino ez zion finko ezarritako hamalau egonaldiko eskemari segitu. Erromak, Da Porto Mauriziook, frantziskotarrek eta bestek zabalduetako praktika berria ezagutu izan ez balu bezala, gainerako edizioetan hamabosgarren “estazioa” erantsi zion Gurutze-bideari lesakarrak: Jesus berpiztuak Magdalenari egindako agerpenarena⁵⁴.

[52] Garrantzi handikoa izan zen gurutze-bidea egiteagatik lortzen ziren indulgentzia edo barkamen osoez eta ez osoez Benedikto XIII.ak plazaratu zuen *Inter plurima* idazki laburra (1736.03.03), gero beste elizburu biek berretsia eta areagotua utzi zutena (1731n Klemente XII.ak, eta 1741ean eta 1742an, Benedikto XIV.ak).

[53] Esparru geografikoa zehaztu zuen lerro batzuk gorago: “[...] a partire dalla fine del XVII e dall’inizio del XVIII, si vede sorgere in tutti i conventi dei frati minori, soprattutto in Italia e in Spagna, la Via Crucis a 14 stazioni” (Da Zedelgem, 2004, 125. or.; g.l.e.).

[54] Ez zen ezohiko hamabost egonaldiko Gurutze-bideak indarrean mantentzea. Buleok dioen bezala, “pese a que el Viacrucis de catorce estaciones había quedado estableci-

Galdetzekoa litzateke ea zergatik erantsi zien txatal hura 1751tik aurrerako edizioei, baldin eta 1749koan idatzitako “teoria” ere (hain preskeski, Gurutze-bidearen hasiera eta bukaera zehazten zuena) mantendu bazuen beste guztietan: “*Calvarioco devocioa, Jesusen Amac, Jerusalendic assi ta Semearen obi edo Sepulcraño, equin zuen videarequin eracutsia da*” (1749, 71-72. or.)⁵⁵. Alegia, Kalbarioa hilobian bukatzen zela onartu eta idatzi bai, baina jarraian Mikelestorenak berpizkundearen ondoko gertakari bateraino eraman nahi izan zuen berez Kalbarioko debozioa ez zena eta bai, aldiz, heriotzaren eta sufrimenduaren aurkako garaipenaren zutarri-kristautentzat- pozgarria.

Misterioak misterio, eta egonaldiaren txertaketarako arrazoi desberdin anitz egon daitekeen arren, ez da ahaztu behar tokian tokiko erreferentziek ere bidera zezaketela hautu “inkoherente” hura⁵⁶. Ildo horretan, eta aieru bat mahaigainean izateagatik, gogora dezagun Lesakan, Mikelestorenaren jaioterrian, “Basilica de Santa Maria Magdalena” izeneko eraikuntza -baseliza- zegoela irekita garai hartan, eta “servía al mismo tiempo de Hospital y según parece era la de más importancia” (Caro Baroja, 1932, 55. or.; g.l.e.). Besterik baztertu gabe ere⁵⁷, huraxe izan zitekeen, beharbada, Mikelestorenaren Gurutze-bideari egonaldi berezia eranstearen arrazoia.

Ez dugu, tamalez, bestelakorik aurkitzeko zoririk izan inguruko literaturan, eta airean eta taxutu gabe utzi beharko dugu nahitaez gurutze-

---

do por el Papado, aún siguieron existiendo ciertas variaciones en la forma de practicarlo” (Buleo, 2017, 259. or.). Alabaina, Mikelestorenaren kasuan, hamalau egonaldikoa hamabosteko bilakatzea da bitxia.

- [55] Zertxobait aldatua dator pasarte Longásen edizioan: “Calvarioco devocioa da Jesu-sengo [sic] Amac, Jerusalendic assi, ta Semearen Sepulcraño, iltcera ceramatenean, aren ondotic asco nequerequin cebillela eracutsia” (d.g., 65. or.).
- [56] Lorca-ko Gurutze-biderik ospetsuena, Rafaelbuñol fraide txotinodunak XVIII. mendearen amaieran ondua, hamabosgarren egonaldiarekin “aberastea”-ren arrazoieta-ko bat, esaterako, egilea hainbat urtez Valentziako Masamagrell-eko Santa María Magdalena izeneko komentuan nobizio-irakasle izatean omen datza (ikus Gómez Ortín, 2008, 76. or.).
- [57] Ezin jakin daiteke noraino izan ote zen kontzeptualki hainbat eta hainbat interpreta-ziotarako atek irekitzen dituen eszena hura (jainkotasuna eta gizatasuna, bekatua eta bertutea, gizona eta emakumea, Jainkoak betetako aginduaren lekukotza...) Gu- rutze-bideko azken egonaldizat ematearena Mikelestorenaren erabaki guztiz per-sonala, ezin baita ahantzi oso gogokoa eta irudikatua izan zela “*Noli me tangere*” delako hura ordura arteko tradizio piktorikoan eta ia ez zela hartaz baliatu ez zen margolaririk (Giotto, Fra Angelico, Botticelli, Correggio, Holbein Gaztea, Tiziano, Ve-ronese, Brueghel Gaztea, Baroccio, Rubens, Poussin, Alonso Cano...) eta irudi emotibo haietakoren bat ikusia ez zuen sinestunik.

bidea erredaktatzeko unean Mikelestorenak baliatu zuen “sorkuntzalana”-ren luze-zabala.

Dena den, haren lana, ziur gaude, eta berriro diogu, nekez joango zen -joan zitekeen- testu “kanonikoak” zertxobait laburtzetik eta erraztetik harago⁵⁸.

9. Meza entzuteko modua eta beste

Ez genuke artikulu hau behar baino gehiago luzatu nahi, baina aitortu behar da hasierako zatian ere (eguneroko otoitzak, ondo konfesatzeko eta komekatzeko pasarteak eta meza entzuteko modua biltzen dituen horretan, hain zuzen) bestetik xurgatu zuela Mikelestorenak.

Ez dugu, egia esan, orduko idazleen testu nagusi guztiak arretaz jorratzeko eta konparaziora ekartzeko betarik izan, baina erraz suma zitekeen non ez zeuden atalotako ur-jarioaren iturbegiak; eta ez ziruditen euskal jatorrikoak, ezinezkoa-edo baitzen, Mikelestorenaren kasuan, emankorregiak ez ziren ur haietatik edonork identifika zezakeen pasarterik garraiatzen jardutea.

Besterik izan behar ziren, bada, egilearen sormenari hain toki gutxi uzten dioten erreferentzia erlijiosoen jatorria eta ekarria. Eta hipotesia egokitzean lortu uste genuen korapiloa askatzen hastea. Hots, nonbait Jesusen Bihotzaren debozioan zintzoki barneratua, Mikelestorenak jesulagunek idatzitako bibliografia nagusira iritsi zen. Nola ez dakigu, baina uste izatekoa da Mendiburu lagunak izango zuela hartan eraginik.

Jakina da, Kardaberaz konpainiakidearen misio-lan eskergaren eta ospearen aurrean, oiartzuarrak ere bere aletxo eskaini nahi izan ziela, gaztelania zela eta, abandonaturik zeuden euskaldun sinestunei. Lanari ekin, beraz, eta lehendabizi Croiset-en *La Devotion au Sacré Coeur* liburua euskaratu zuen eta argitaratu (*Jesusen Bihotzaren Debocia*, Donostia, 1747).

Xedeak xede eta eraginak eragin, Mikelestorenaren ere ez zen atzean geratu, eta, itxura duenez, hark ere heldu zion Croiseten lana irakurtzeari. Eta bere idazlantxoak burutzeko, harenetik material zenbait jaso eta baliatzeari.

[58] Beste inoren lanaren kopia zuzena ez balitz ere, gogoratu behar da Mikelestorenak Gurutze-bideko “egonaldi” bakoitzean izenburuak zioena labur garatu besterik ez zuela egin, hartara zihoanak hausnarketa-gai garbia izan zezan. Testuaren zehaztasun-lanean bederen, originala.

Berehala luzatuko dugun adibideren batekin ikusi ahal izango du irakurleak nola eta zenbateraino azaltzen diren bere liburuan frantziararren *Retraite spirituelle* delakoaren aztarnak. Edo, hobeto esanda, *Retraite* izenekoari edizio berrietan erantsi zitzaion ataleko aztarnak. Izenburuaren bigarren parteak ematen du argia: *Nouvelle Edition, revûe, corrigée & augmentée des Prières de Matin & du Soir, d'un Exercice durante la sainte Messe, & de plusieurs Instructions & Prières pour la Confession & la Communion*.

Emendakin hori da, esan bezala, Mikelestorenen ataletan azaleratzen dena. Laburtuak eta moldatuak, noski, baina Croiseten ediziotik hartuak dira eskema nagusia (atalak, atal-izenburuak...) eta hitzak, oro har. Eta Croisetenak direla ziurtatzen digu edizio-prestatzaileak⁵⁹.

Azpimarratu behar da ez dela itzulpen zorrotza Mikelestorenarena, moldaketa nasai eta laburpen aske samarra baizik, gida moduko bat izanik, ez baitu moldatzaileak inoren hitzak literalki hartzeko premiarik ikusten.

Berrikuntza interesgarria, edonola ere, lesakarrak planteatzen zuena, gaztelaniaz bazelako jatorrizko liburuaren bertsiorik (guztiak, oker ez bagaude, Jose Altamiranok italieratik itzuliak: 1708, 1712, 1720, 1729, 1744...), baina batek berak ere ez zekarren aipatu eranskin praktikoa⁶⁰.

Mikelestorenarenak, beraz, berrikuntza eta euskarara bihurtzeko lana, horretaz zipitzik aitortzen ez badu ere.

Jatorrizkoa dirudien testuari dagokionez, hemen Croiseten *Retraite spirituelle* postumo bat baliatu izan dugu lehen gainbegiratua emateko (Paris, 1743).

Atalei gagozkiela, mezari buruzkoak (“Exercice durant la Sainte Messe”, 10-28. or.) dirudi Mikelestorenak era literalago batean segitu zuena. Alabaina, lan honetako 6. oharrean azaldutakoari erreparatuz gero, Croiseten liburuan agertzen ez diren Jesusen Bihotzaren erreferentzia gehiago atzematen dira Mikelestorenean. Haren debozioarekin eta tar-

[59] - “Cette nouvelle Edition est revûe avec tout le soin possible, & outre le mérite d’une impression belle & exacte, elle peut tenir lieu de plusieurs autres Livres de piété par les prières & instructions qu’on y a jointes: il suffit d’avertir qu’elles sont du même Auteur dont le mérite es au-dessus de tout éloge” (“Avis du libraire sur cette nouvelle Edition”, in Croiset 1743, or.g.).

[60] Hemen ez dugu identifikatu ahal izan eranskin hori gaztelaniara itzulita zekarren ediziorik.

tekatu zuen bederatzirenarekin koherentzia estuago bilatu nahi izan balu bezala. Berdintsu gertatuko da beste ataletan ere.

Edozein modutan, inpresioa da era libreagoan jokatu zuela lesakarrak oititzen atalean (1-10. or.), konfesoari buruzkoan (28-43. or.) eta komekatzekoan (43-64. or.), baina gerta daiteke, nola ez, bestelako iturririk (ere) baliatu izana

Baina aurreratu legez, luze joko luke frantsesezko bertsioa eta euskarazkoa parez pare jarri eta haien arteko erkaketa zehatza egiteak, eta hemen mezaren ataleko adibide esanguratsuren bat besterik ez dugu aurkeztuko, izango da-eta horren inguruan lan sakonagorik buru deza-keenik (ikus IV. Eranskina).

10. Ohar bat liburuaren lehen edizioan azaldu iruditeriaz

Aitortzen hasi beharko genuke ez ohi dela ikonografiarena eta gainerako paratestuena liburu-egileek eskuarki kontrolatzen duten arloa. Iza-tez, autoreek irizpideren bat edo beste eman badezakete ere, irudiak jartzea edo ez jartzea erabaki, hautatu eta eginaraztearen edo kopiatzearen lana editore-inprimatzaileena ohi da, oro har. Eta edizioen errentagarritasun-itxaropenean datza gehienetan hautatze-erabakia.

Ezin beraz, horrelakoetan, ez onerako eta ez txarrerako erantzukizunik bizkarreratu idazleei, eta ezin, beraz, irudietatik ondorio gehiegirik atera esku artean darabiltzagun auziei dagokienez. Egia da, edonola ere, baliabide osagarriak aurki dezakeela horretan ikertzaileak, besteak beste, egile ikertuak bere liburua idaztean baliatutako obretan beretan agertu iruditeria bilaka daitekeelako aztertzen ari garen idazlan(ar)en erreferentziazko material grafiko.

Hartara, eta hori dela bide, pare bat lerro eskaini nahi genioke segidan gaiari.

Esana dugu dagoeneko lehen edizioan bakarrik darabilela lesakarrak irudia. Apika prezioak merkatzea edota liburu-formatu txikiagoak eta eramangarriagoak zituztelako xede, hurrengo edizioetan ez da horrelakorik azalduko; eta lehorragoa erakutsiko dute azken lau edizioek, noski, orrialdeen itxura.

Gainerako edizioen iturri den 1749kora jo behar, beraz, ezer argituko badugu (ikus Salaberri 2019).

Oro har, hiru sail nagusitan bana liteke liburuan erabiltzen den iruditeria: batetik, Amabirjinaren eta Jesusen Bihotzaren irudiak (lehen, liburuen hasieran, izenburuaren ondoko orrialdean; azken atalaren buruan, bestea); bestetik, mezak iraun bitarteko une gaitzeneri dagozkien koadroak eta, azkenik, Kalbario edo gurutze-bidearekin lotutakoak.

Azalpena errazte aldera, atalka aurkeztuko dira hemen oharkizunak, eta ez, halabeharrez, liburuan agertzen diren hurrenkeran.

Irudirik txiroenak eta iturri kreatiboen eragin gehiegirik behar ez dutenak, ez da dudarik, Kalbario-bideari dagozkionak dira, gehienak baitira “estazio” bakoitzaren izenaren erdian jarritako gurutzearen sinbolo xume eta estilizatu, buru- eta hanka-hezurrez lagunduak eta betiere lauzpabost lerro besterik hartzen ez duen zabalera egokituak. Lehen gurutzea da hoberen burutua (1749, 74. or.), eta gainerakoak zein baino zein oiesago. Ohiko hiru iltzeak beren lekuan –eskuetan eta oinak iltzatu tokian– kokaturik, irudi guztiek daramatzate gurutzearen azpian dagoen oinarrian⁶¹, heriotzaren sinbolo gisara –eta Kristo gurutziltzatu omen zuten mendiaren izenaren irudikapena ere badena, aldi berean⁶²–, burezurrea eta bernazaki bi.

Badu atal honek, dena den, interes gehiago pizten duen koadrorik. Izan ere, izenburuaren azpian bertan (1749, 71. or.), “Pasioa”-ren une garrantzizkoenak⁶³ irudikatzen dituzten elementuak agertzen dira marraztuta, *Arma Christi* edo *Arma Christianae Militiae* direlakoak⁶⁴: olibondoadarra (Jesukristo atxiloturiko Olibetako mendia oroitarazten duena), esku-argia (gertakaria gauez izan zela erakusteko), ezpata (Pedro apostoluak Kristoren atxilotzaile bati belarria mozteko erabilia), oilarra (Pedroren ukazioaren sinboloa), Jesukristo zigortzeko zutabea, bi zigor edo *flagellum*⁶⁵, elorritzko koroa (soldaduek iseka eginez jarria), hiru iltze (gu-

[61] Herrietan ohiko ditugun harrizko gurutzeen antzera marraztuak daude: bi mailako idulki edota oinpekoa dirudiena –azpikoa zabalagoa– eta gainean gurutzea.

[62] Leizarraga mintzo: “Guero eraman ceçaten Golgothaco lekura, cein erran nahi baita, Bur-heçur lekua” (Mk 15, 22).

[63] Hots, atxiloketa, gurutziltzatzea eta gurutzetiko eraistea.

[64] Horrelakoetan ezin funtsezkoagoa den gurutzea bera agertu beharrean, ohikoa da hura sinbolizatzen duten tresnak (hiru iltzeak eta mailua) irudikatzea. Horixe egiten du lehen edizio honen irudigileak.

[65] Errealismoz irudikatuak, gainera: “solían tener tres correas en el extremo del mango. En cada una de ellas se anudaban tres bolas metálicas o trozos de hueso, de manera que cada golpe se multiplicaba por tres y desgarraba la zona golpeada. Solía ser dos los verdugos, uno a cada lado” (Santidrián, 2018, o.g.).

rutzean etzanik zegoela, esku banatan eta oinetan sartuak), azpila (Pilatosen esku-garbiketa eta Kristoren inozentziaren ukazioa oroitarazten dituen), mailua (iltzeak oin-eskuetan sartzeko erabilia), pitxarra (bai ozpina gordetzeko ontzia irudikatzen, bai, azpilarekin batera, Pilatosen garbiontzia gisa ulertzen), dadoak (soldadu erromatarrek Kristoren arropak zozketatzeko erabiliak), makila belakiduna (ozpina edatera emateko baliatua), lantza (hildakoan, saihesta zulatzen erabilia), zauriak odol-tantez marraztuta (lau zaurien erdian, lantzez egindakoa), eskaileak (hilotza gurutzetik eraisteko erabilia)... eta bi zalantza: estalkidun ontzi (kaliz, kopoi?) itxurako hiru iruditxo⁶⁶, batetik, eta Jesus saltzeagatik Judasek jaso omen zituen hogeita hamar txanponen irudia izan daitekeena, bestetik⁶⁷.

Bitxikerien artean koka liteke, halaber, Kaifasen eskua (Jesukristori zaplaztekoak eman zizkieten irudikatzen) eta trukesak (Kristori oin-eskuetan sartutako iltzeak ateratzeko tresna) agertzeko modua. Kasualitatez beharbada –edo, ohiko sinbolismoa lausoturik, agian bestelako bortizkerien errepresentazioek kutsatuta–, irudigileak elementu biak elkartu eta tortura-tresna bezala irudikatu zituen, Kristoren Pasioan ere trukesak eskuko azkazalak erauzteko baliatu izan balituzte legez.

Ustezko ereduak edo iturburuak direla eta, eite handiko irudi bat baino ez dugu hemen aipatu, Leonardo Da Porto Maurizio frantziskotarraren gaztelaniazko bertsio berantiarago baten azalean agertua (*Via Crucis explanado*, Madril, 1758). Irudiak parekatzea besterik ez du irakurleak agian Iruñeko edizioaren irudigilea eta Madrilekoarena erreferentzia beretatik oso urruti ibili ez zirela sumatzen hasteko.

Ikonografiaren arloan, interesgarriak dira orobat “Meza entzuteko modua” atalaren barnean erabilitako irudiak, interesgarriak, besteren artean, hornidura-funtzio bainoago, eginkizun didaktikoa eman nahi izan zitzaielako. Hartara, eta meza garaiko une desberdinak bisualki bereizteko tresnatzat harturik, liburuttoak hamaika irudi ditu tamaina handi samarrean eta txataltxo garrantzizkoen aurrean paratuak.

[66] Ezin argi jakin irudian eman nahi izan zitzaion esanahia: berpiztu aurretik hilik –sagarri bezala– igarotako hiru egunen sinboloa? Azken Afariko kaliza eta gurtziltzatu ondoko odola eta ura jasotzeko ontziak? Azken Afariko kaliza eta Arimateakoak hilobira mirra eramateko ontziak gogoraturik –eta Hiru Magoen urraintsentsua-mirrarekin nahasturik?–, hirugarren batez osatutako irudia? Besteren bat akaso?

[67] Inoiz lerro luzean irudikatuak diren txanponak hemen makila bertikal hustzat marraztua datorrena ote?

Printzipioz, ez dirudi lar saiatu beharra dagoenik ildo beretik abiatu-tako iruditeria aurkitu ahal izateko. Adibide modura, Bartzelonan beranduago kaleratutako edizio bati dagozkion laminak genituzke, Mikelestorenaren irudigilearen estilotik hurbil baino hurbilago daudela erakusten dutenak (Anonimoa, 1821). Egia esan, liburu guztia da Mikelestorenaren eitekoa: otoitzak goizez eta gauzez egiteko, mezan baliatzeko meditazioak, konfesioa eta komekatzea, etab. Baina garrantzizkoena artikulua honek egiaztatu nahi zuen zerbaitekin lotua dator: argi aitortzen du azalean bertan zein izan den liburua ontzeko bidea, hots, “meditaciones [...], oraciones [...], *sacadas de varios autores*” (g.l.e.). Originaltasunik eza, erabateko dependentzia eta eklektizismoa.

Hasierako Ama Birjina zetrodun eta aingeruz inguratuaren irudiak, bestalde, ohiko “Maria Soroslea”-rena islatu nahi izan zuela ematen du. Edonola ere, beste nonbaitetik –liburu, koadro nahiz erretaula modukoetatik– jaso eta trakets interpretatutakoa bide da irudia, ez baitu, besteak beste, *Apokalipsiak* (12:1) ezarritako kanonari segitzeko axola handirik erakusten (ilargiaren ordezkio hodei moduko bat oinen azpian, hamabi izarreko koroaren lekuan hamar adarreko koroa, etab.). Osagarri hutsa baino ez, alegia.

Bestelakoa da Bihotz sakratuaren irudiaren kasua (1749, 94. or.). Haren ikonografia aski finkatua geratu zen Galliffeten obran bertan eta, ondoren, ia erabatekoa izan zen irudi bakar haren hedapena.

Ikusia dugu, agerpen mistikoen oihartzuna medio, De Hoyos suertatu zela Jesusen Bihotzaren debozioaren eragilea inguru hauetan. Hura sustatzen zuen irudi gordina ere funtsezko osagai bilakatu zen debozioa hedatzeko unean, eta espainiar esparruan zabalduko zen ikonografia berezi baten sorrera-puntua finkatu zuen. Valladolidarrak 1733ko maiatzaren 14an aditzera ematen duenaren arabera, zeruko indarrak Galliffeten edizioak zekarren irudiaz baliatu ziren bere baitan agerpenak sorrazteko unean:

Despues de comulgar *tuve la misma vision [...] del Corazon*, aunque con la circunstancia de verle rodeado con la corona de espinas y una cruz en la extremidad de arriba, *ni más ni menos que le pinta el P. Gallifet*. También ví la herida, por la cual parece se asomaban los espíritus más puros de aquella sangre que redimió al mundo (Uriarte, 1880, 53-54. or.; g.l.e.).

Eta huraxe izan zen –Kardaberaz tarteko, ez ahaztu– inguruotako ikonografiari ere hasiera eman zion irudi nagusia. Alabaina, zehaztu behar da, Ortega Mentxakak dioena⁶⁸ zuzenduz, Jesusen Bihotzaren irudi

hura nekez ikus zezakeela De Hoyosek Galliffetek frantsesez argitaratu zuen lehen edizioan, agerpenak eta zeruko enkarguak 1733ko maiatzean hasi baitzitzaizkion puzelarrari, eta Galliffeten liburuak urte hartako uztailean sinatuak baitzekartzan azken onespentak⁶⁹.

Gainera, gorago aipatu den bezala, oso zorrotz adierazi zuen De Hoyosen konfidentea eta maisua zen Loyolak zein edizio erabili zuen gazteak:

A 3. de Mayo del año de 1733. [...] Abrió, y leyó con felicissima casualidad pocos renglones en el libro Latino de *Cultu Cordis Jesu*, que dió à luz en Roma el M.R.P. Joseph de Gallifet, de la Compañia de Jesus, Asistente de las Provincias de Francia (Loyola, d.g. [1738], 22. or.)

Latinezko lehen edizioaz ari zen Loyola, 1726an *Cultu Sacrosancti Cordis Dei ac Domini Nostri Jesu Christi* (Erroma, J. M. Salvioni) kaleratu zen hartaz, huraxe izan baitzen, eta ez Ortega Mentxakak dioena, Kardaberazen bitartez eskuratutakoa.

Hori bai, zentzuzkoa da pentsatzea 1733ko edizio frantsesek eragin gehiago izango zutela ikonografia berriaren orokortzean, latinezkoak baino. Baina ez beti, Mikelestorenaren bidetik datorren irudiak islatu bezala.

Erkaketa xume batek argi erakusten du lesakarraren liburuan aritutako irudigileak, Galliffeten 1726ko irudiaz baliatzen den beranduagoko liburu bat izan zuela erreferentziatzat berea burutzeko orduan. Alegia, gure ustez, J. Loyolaren *Meditaciones del Sagrado Corazon de Jesus* idazlanean irudia (Valladolid, 1739; lehen orrialdea) izan zen zinezko eredu (konposaketa, bihotzaren ezaugarriak, aingeruak...)⁷⁰, eta ez, inondik ere, frantsesezko edizioetakorik edota askoz landuagoa zen J. Croiset-en *La*

[68] “La iconografía del Sagrado Corazón de Jesús tal y como la encontramos en las representaciones jesuíticas del País Vasco y Navarra tiene su origen en la estampa que ilustra la primera edición de *L'excellence de la devotion au coeur adorable de Jesus-Christ* (1733) del padre Gallifet (fg. 1) [...] Este libro debió de llegar a la península Ibérica gracias al padre Agustín de Cardaveraz, quien sin duda lo utilizaría cuando estuvo preparando el sermón sobre el Sagrado Corazón de Jesús que daría ese mismo año en Bilbao” (Ortega Mentxaka, 2017, 98. or.).

[69] Berdin-berdin, noski, 1733ko edizio bietan, hots, Lyon-ekoan eta Avignon-ekoan.

[70] Ezin ahantz daiteke Galliffeten edizioetako Jesusen Bihotza oso antzekoak ziren irudien bitartez bilakatu zela ohiko esparru penintsularrean (ikus, esaterako, Loyola, 1735). Baina Bihotza, izan, guztietan berdintsua bazen ere, inguruko osagarriek marcatzen zuten desberdintasuna, honako honetan bezala.

devocion al Sagrado Corazón de Jesús (Bartzelona, 1741) delakoaren lehen liburukoa⁷¹.

Hori guztia baieztatu eta gero, irakurleak bere aldetik erkatu eta berretsi beharko du hemen esandakoak oro, ez baitugu irudiak eskaintzeko aukerarik izan.

11. Eta azkentza

Honen guztiaren ondorioz oharkizunik erantsi beharko balitz, aurreneko atalean planteatutako hipotesien esparrurantz itzularaziko gintuzkeen isla-efektuarena litzateke nabarmenena, bukaera-hasierarik gabeko unibertso biribil eta autoelikatu baten barruan balego bezala aurkitzen baitu irakurleak bere burua honelako irakurketa-bidaietan.

Edo bestela esan, erlijiozko literaturak mendetan zehar baliatu izan dituen barne-bide eklektikoen erakusgarri baino ez ohi dira horrelakoe-tan atzematen diren testu-erlazioak, dependentziak eta zorrak. Eta, jakina, erreferentzia bibliografiko zaharrago zein modernoagoetatik abiatu, Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak har dezakeen bide erraza* liburua nekez izan zitekeen horren lekuko berresle aparta baizik.

Hipotesi hori egiaztatzeko asmoarekin ekin zitzaion honako lan honi, eta atalez atal erdietsitako emaitzek ez dirudi –zorionez, tamalez– ezer funtsezko edo garrantzizkorik gezurtatu dutenik.

Aramaion, 2019ko uztailaren 21ean

[71] Bitxia bada ere, Croisetek urte berean (1741ean) plazaratu zuen *La Devotion au Sacré Coeur de notre-Seigneur Jesus-Christ* (Lyon, Bruyset Anaiak) edizioak ez du Bihotzaren irudirik aurkezten.

12. Bibliografia

- Altuna, P. (1982). *Mendibururen idazlan argitaragabeak. Edizio kritikoa*, I eta II. Bilbo: Euskaltzaindia & Ed. Mensajero.
- Altuna, P. (1984). La auténtica biblioteca de Larramendi. *Muga* 28, 66-81.
- Alzola, N. (1979) [1967]. Notas bio-bibliográficas sobre J. A. Miquelestorena. *La Gran Enciclopedia Vasca*, II, 244-246.
- Altzibar, X. (1991). Kardaberazen bizkaierazko dotrina: 1783ko edizioa. *ASJU* 14-1, 259-276.
- Anonimoa. (1821). *Meditaciones para el Santo Sacrificio de la Misa: oraciones para la confesion, comunion y visita al SSmo. en las cuarenta horas, con otras nuevamente añadidas, Sacadas de varios autores*. Bartzelona: Brusi.
- Arzak, A. & Soraluze, P. M. (1894). Arqueología guipuzcoana. Hernani. El monasterio de san Agustín (Continuación). *Euskal-Erria. Revista Bascongada* 30, 572-576.
- Astorgano, A. (d.g.). *Agustín de Cardaveraz. Biografías*. Real Academia de la Historia.
<<https://dbe.rah.es/biografias/19971/agustin-de-cardaveraz>>
- Astorgano, A. (2009). *La literatura de los jesuitas vascos expulsos (1767-1815)*. Madril: BAP.
- Astrain, A. (1925). *Historia de la Compañía de Jesús en la asistencia de España. Tom. VII. Tamburini, Retz, Visconti, Centurione 1705-1758*. Madril: Razón y Fe, 1925.
- Buleo, M. I. (2017). *El Viacrucis tradicional. Revisión histórico-artística sobre el origen y evolución de las catorce estaciones de la Cruz. Repercusión iconográfica en los temas de la Pasión*. Doktorego-tesia, Universitat Politècnica de València.
<<http://hdl.handle.net/10251/90543>>
- Caro Baroja, J. (1932). Monumentos religiosos de Lesaca. *Anuario de Eusko Folklore* 12, 7-58.
- Croiset, J. (1734). *La Devoción al Sagrado Corazón de Jesús*. Iruñea: Jose Joaquin Martinez.
- Croiset, J. (1741a). *La Devoción al Sagrado Corazón de Jesús*. Bartzelona: Mauro Martí.
- Croiset, J. (1741b). *La Devotion au Sacré Coeur de notre-Seigneur Jesus-Christ* (Lyon, Bruyset Anaiak.

- Croiset, J. (1743). *Retraite spirituelle pour un jour de chaque mois [...] Nouvelle Edition, revûe, corrigée & augmentée des Prières de Matin & du Soir, d'un Exercice durante la sainte Messe, & de plusieurs Instructions & Prières pour la Confession & la Communion*, I. Paris: Jean-Baptiste Coignard.
- Da Zedelgem, T. (2004) [1949]. *Saggio storico sulla devozione alla Via Crucis*. Sacri Monti: Centro di documentazione.
- Da Porto, L. (1732). *Via Sacra, explicada, e iluminada con las declaraciones hechas por la Santidad de N. SS. P. Papa Clemente XII*. Bartzelona: Juan Piferrer.
- Da Porto, L. (1758). *Via Crucis explanado*. Madril: Manuel Fernandez-en alarguna.
- Diez de Ulzurrun, P. (1960). El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828. *Euskera* V, 377-403.
- Galliffet, J. (1733). *L'excellence de la Devotion au Coeur adorable de Jesus-Christ, avec le Memoire qu'a laissé de sa Vie la V.M. Marguerite Alacoque, Religieuse de la Visitation*. Avignon: Franç. Jos. Domergue.
- Gómez, F. (2008). El Viacrucis en Lorca. *Murgetana* 118, 75-97.
- Hidalgo, B. (1995). *Hitzen ordena euskaraz*. Doktoretza-tesia, EHU, <[http:// www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/bititor_hidalgo.pdf](http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/bititor_hidalgo.pdf)>
- Irazusta, J. (1739). *Doctrina christiana equin zuana erdaraz, Aita Gaspar Astete, Jesuitac. Ipini du Eusqueraz Don Juan de Yrazuzta, Erretore Hernialdecoac, ceña dan Provincia Guipuzcoacoan, bere Feligresiac aurrari Doctrina eracusteco; eta añaditcen dio Encanacioco, eta Eucaristiaco Mysterioen explicacioa, baita ere confesio on baten condicioac, eta Acto Fedeco, Esperantzaco, eta Caridadecoac*. Iruñea: Joseph Joaquin Martinez.
- Iturbide, J. (1997). La edición navarra del *Año Christiano* de Jean Croiset. Un testimonio de venta de libros por suscripción en el siglo XVIII. *Príncipe de Viana* 210, 191-222.
- Iturbide, J. (2015). *Los libros de un reino. Historia de la edición en Navarra (1490-1841)*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Iturbide, J. (2016). La biblioteca de un próspero pamplonés del Siglo de las Luces. El 'hombre de negocios' Juan Francisco Garisoain (1695-1750). *Huarte de San Juan. Geografía e Historia* 23, 157-194.
- Kardaberaz, A. (d.g.: c.1762). *Christauaren Doctrina, Aita Astetec erdaraz, eta guero Aita Agustin Cardaberacec euscaraz arguitara emana*. Donostia: Lorenzo Josef Riesgo Montero.

- Larramendi, M. (1882). *Corografía de Guipúzcoa*. Bartzelona: J. Subiranaren alarguna eta seme-alabak.
- Loyola, J. (1735). *Thesoro escondido en el Sacratissimo Corazón de Jesus*. Bartzelona: Maria Marti alarguna.
- Loyola, J. (1736). *Tesoro escondido en el Sacratissimo Corazón de Jesus*. Madril: M. Fernandez.
- Loyola, J. (1737). *Tesoro escondido en el Sacratissimo Corazón de Jesus*. Donostia: arg.g.
- Loyola, J. (d.g.: 1738). *El Corazon Sagrado de Jesus*. Bartzelona: J. Pablo eta M. Martiren ondorengoak.
- Loyola, J. (1739). *Meditaciones del Sagrado Corazon de Jesus*. Valladolid: Imprenta de La Congregación de la Buena Muerte.
- Luengo, M. (1767-). *Colección de papeles varios*. Loiolako Historia Artxiboa, XVIII. mendeko jesuiten eskuizkribuak, X. apal.
- Mendiburu, S. (1747). *Jesusen Bihotzaren Debocioa*. Donostia: B. Riesgo Montero.
- Mendiburu, S. (1760). *Jesusen amore-nequeei dagozten cembait otoitz-gai*. Iruñea: Juan Antonio Castilla.
- Mendiburu, S. (1762). *Euscaldun onaren viciera, mezaren entzun-videlabur erreza, errosarioco amarrecoen asiera eta cembait bederatz-urren edo novena*. Iruñea: Joseph Rada.
- Mendiburu, S. (1982) [1765]. Carta del P. Mendiburu al R.P. Prov. Idiaquez. 1765. in Altuna 1982, II, 363-379.
- Mestre, A. (1996). Reacciones en España ante la expulsión de los jesuitas de Francia. *Revista de Historia Moderna* 15, 101-128.
- Mikelestorena, J. A. (1749). *Cerura nai duenac ar dezaquean vide erraza*. Iruñea: Martinez.
- Mikelestorena, J. A. (1751). *Cerura nai duenac ar dezaquean vide erraza*. Iruñea: G. Anchuela (Olaso Dorrea Sorrerakundearen jabetzapeko dokumentua, Euskaltzaindiaren Azkue Liburutegian kontsultagai).
- Mikelestorena, J. A. (1754). *Cerura nayduenac ardezaquean, vide erraza*. Iruñea: Martin Joseph Rada.
- Mikelestorena, J. A. (d.g.). *Cerura nai duenac ar dezaquen vide erraza*. Iruñea: M. J. Rada. <<http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/8886>>

- Mikelestorena, J. A. (d.g.). *Cerura nay duenac ar dezaquean, vide erraza*. Iruñea: Longás.
<<http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/8884>>
- Ortega, E. (2017). Culto e iconografía de los corazones de Jesús y María en el ámbito jesuítico vasco-navarro. *Ars bilduma* 17, 89-108.
- Perez, A. (1947-1964). *Ensayo de bibliografía Navarra desde la creación de la imprenta*. Iruñea: Institución Príncipe de Viana, 9 lib.
- Reuelta, M. (2008). *La Compañía de Jesús en la España Contemporánea. Tomo III. Palabras y fermentos (1868-1912)*. Madril: U.P.C.-Sal Terrae-Mensajero.
- Salaberri, P. (2019). Mikelestorenaren *Cerura nai duenac* liburuaren lehen edizioa (1749). *Karmel* 308, 29-70.
- Salaberri, P. (prentsari). Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak* liburuaren edizioak mintzo.
- Santidrián, S. (2018). La Pasión de Cristo explicada por un médico fisiólogo. <<https://www.primeroscristianos.com/la-pasion-de-cristo-explicada-por-un-medico-fisiologo/>>
- Soltész, K. (2009). *Leonardo Da Porto Maurizio missionario con un cuore da eremita*. Erroma: Città Nuova.
- Telletxea, J. I. (1967). Traducción al euskera del catecismo del P. Astete. Larramendi y Mendiburu. *Euskera* XII, 301-314.
- Telletxea, J. I. (1990). Cardaveraz, Larramendi y Mendiburu, in M. Larramendi (Telletxea Idigorasek edizioa, sarrera, oharrak eta eranskina]: *Escritos breves. Obras del padre Larramendi. Edición, introducción, notas y apéndice por J. Ignacio Tellechea Idígoras*. Donostia: Soc. Gip. Ed. 573-580.
- Uriarte, J. E. (1880). *Principios del reinado del Corazón de Jesús en España*. Madril: B. M. Araque.

Helbide informatiko osagarriak

<http://basdisyn.net/Bas&Be/biv/?o=properties&id=41&h=eu>

https://ec.aciprensa.com/wiki/Catequesis_para_niños:_Catecismo_del_Sagrado_Corazón_de_Jesús

13. Eranskinak

I. ERANSKINA

(Mikelestorena, 1749, 96-109)

JESUSEN BIOTZAREN BEDERATZI-URRENA

Bederatci urren hau assi oi da Corpus Christi egunean, acaba dedin Jesusen Biotzarenean. Anitcec eguin oi dute illoro ere, assitcen dutela illaren azqueneco ostegunean, ta acabatcen ill berriaren lembicico ostiralean.

Bederatci-urrena eguiten den egunetan eguin bear dira beste egunetan baño cembait obra on gueiago.

Lembicicoa izan diteque ongui confessatu, ta comulgatcea.

Bigarrena, bost aldiz, edo dezaqueane-tan, joatea Jesus Sacramentatua Elizan ecustera: an dion amorea cembat estimatcen duen, ta gaizqui comulgatcen diranac eman derozten sentimentuen penez dagoela, aditcera ematera.

Irugarrena, bere mihi, begui, beharri, eta gañeraco sentiduac cuidadoz gordetcea; eta osasunac laguntcen badio, edo uzten badiote eguitecoac, baruren bat edo beste ateratcea, edo edoecin videz gorputza cerbait necatcea.

Laugarrena: iracurtcen, edo leitcen, eta Jesusen Biotceco neque, amoretan pensatcen, cerbait dembora passatcea.

(Loyola, 1736, 137-158; 1737, 100-115)

NOVENA AL SACRATISSIMO CORAZON DE JESUS

El tiempo mas proprio serán los nueve dias que ay desde el día del Corpus, hasta el [...] día, que. señalò el mismo Jesus para celebrar la principal fiesta de su Corazón. También se podrá empezar todos los ñultimos Jueves de cada mes: y acabarse el Viernes primero del mes siguiente [...].

Los obsequios serán los mismos que se acostumbra en otras novenas, y más principalmente los siguientes [...].

1.- Confesar y comulgar el viénes primero de cada mes [...]. 2.- Visitar en este mismo dia cinco veces al Santísimo Sacramento con estas particulares y expresas intenciones: la primera, en acción de gracias por la institución de este adorable Sacramento [...]; la tercera, en satisfacción de las injurias cometidas por los herejes contra este Sacramento [...]. 3.- Tener algún rato de oracion, considerando el infinito amor que nos tiene el Corazon de Jesus: leer en algún libro [...]. 4.- Hacer alguna limosna ú otra cualquiera obra de caridad, humildad, mortificación, etc. [...]

BEDERATCI URRENAREN ASITCEA

*Al badedi equin bear da bederatci-ur-
ren hau edo Sacramentu Santuaren, edo Jesu-
sen Biotzaren Estamparen baten aitci-
nean, edo abrean. Lembicico otoitz, edo
oracioa asitcen da ciñatu, ta Nere Jesu
Christo Jauna, &c. pag.5. erran ta on-
doan.*

EGUNORO LEMBICICO LECUAN
ESSAN BEAR DEN OTOITZA

Gure Jesus maitea, zure Biotzari Tri-
nidade guciac eman ciotzan graciazco
ondasunac gatic, iguzu zurea diru-
dien biotz garbi bana, bederatci urren
onetan escatu bear dizugun, ta conve-
ni zaicula zuc daquizun guciarequin.

LEMBICICO EGUNEAN BAICIC ESSAN
BEAR EZ DEN OTOITZA

Gure biotceco Jesus Ona, gure ozta-
sun, ta utseguiteac gu gandic quen-
tceco cere Biotcean duzun ansia, ta
deseo andia gatic, bero zazu cere
amorearen suan gure biotza, ta lagun
zaguzu, gure damu, ta sentimentua-
requin zure Biotceco sentimentu, ta
nequeac arintcen; ta ez arren ucatu
bederatci urren onetan escatcen du-
gun gauzaric. Ala guerta dedilla.

*Orain essan bear dira iru Aita gure, &c.
eta iru Ave Maria, &c. Jesusen Biotzaen
iru señaleac aditcera ematen duten amo-
re, ta penen icenean.*

DIA PRIMERO

*Estando de rodillas delante del Santísimo
Sacramento, ó de alguna imagen del Co-
razon Sagrado de Jesús, ó de algún retrato
de este Señor, hará con mucha devocion el
Acto de Contrición, y dirá despues:*

¡Oh Corazon divinísimo de mi amado
Jesús, en quien toda la Santísima Tri-
nidad depositó tesoros inmensos de
celestiales gracias! Concededme un
corazon semejante á vos mismo, y la
gracia que os pido en esta Novena, si
es para mayor gloria de Dios, vuestro
sagrado culto y bien de mi alma.
Amen.

ORACION PARTICULAR
PARA EL PRIMER DIA

¡Oh Corazon Sacratísimo y melifluo
de Jesús, que con ferventísimos de-
seos y ardentísimo amor deseáis co-
rregir y perfeccionar la sequedad y ti-
bieza de nuestros corazones! Infla-
mad y consumid las frialdades é im-
perfecciones del mió, para que se
abra en vuestro amor: dadme la
gracia de resarcir las injurias é ingrati-
tudes hechas contra vos, oh amante
Corazon, y la que os pido en esta No-
vena [...] Amen.

*Aquí rezará tres Padre nuestros y tres
Ave Marías, en reverencia de las tres in-
signias de la Pasión [...]*

EGUN GUCIETAN AITA ETERNOARI
EGUIN BEAR ZAION OTOITZA

Aita Eternoa, bitarteco emanik ecin gueiagoraño nai dizun zure Seme maitearen Biotza, escatcen dizugu, argui ditzatzula, zu ezagutu, ta maitatceco, itsuturic vici diranac; artean, ta beti nai cinduzquegu gucien ice-nean ezagutu guc, eta gogotic maitatu. Iduqui zatzu cere gracian bataiatu-ric dauden guciac, eta ecarri gracia- ren arguira, argui onetatic urrun dabilzanac. Ez dezala arren bateg ere Jesus Ona ezagutu, ta maitatu bague gaurguero utzi. Guciac gatic il cen ezquero, guciac sar ditecela beragatic Ceruan. Beraren Biotcean sartu-ric utci nai guenituque gure aide, ta adisquide, guc zor diegun, ta guri ongui, edo gaizqui nai diguten guciac; guciac ar dezaten zure gandic emen gracia, ta beste munduan gloria. Ala guerta dedilla.

Emen escatcen da, Jesusen Biotza bitarteco arturic, erditsi nai den gucia. Guero essaten da:

Aña. Improperium expectavit Cor meum, & miseriam, & sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit, & qui consolaretur, & non inveni.

V. Discite à me, quia mitis sum, & humilis Corde.

R. Et invenietis requiem animabus vestris.

DESPUES DIRA AL ETERNO PADRE LA
ORACION SIGUIENTE, COMUN PARA
TODOS LOS DIAS

¡Oh Padre Eterno, por medio del Corazon de Jesús [...], llego á Vuestra Majestad; por medio de este adorable Corazon, os adoro por todos los hombres que no os adoran; os amo por todos los que no os aman; os conozco, por todos los que voluntariamente ciegos, no quieren conoceros: por este divinísimo Corazon deseo satisfacer á Vuestra Majestad todas las obligaciones que os tienen todos los hombres. Os ofrezco todas las almas redimidas con la preciosa sangre de vuestro Divino Hijo, y os pido humildemente la conversión de todas [...]. No permitáis que sea por más tiempo ignorado de ellas mi amado Jesús; haced que vivan por Jesús, que murió por todas. Presento también á Vuestra Majestad sobre este santísimo Corazon á vuestros siervos [...], y os pido los lleneis de su espíritu, para que, siendo su protector el mismo deífico Corazon, merezcan estar con vos eternamente. Amen.

Hará despues la petición fervorosamente por medio del Sagrado Corazon de Jesús, y concluirá [...]

Aña.—Improperium expectavit cor meum et miseriam: et sustinui qui simul contristaretur, et non fuit; et qui consolaretur, et non inveni.

V. Discite a me, quia mitis sum et humilis corde: Alleluja.

R. Et invenietis requiem animabus vestris: Alleluja.

OREMUS

Domine Jesu, qui ineffabiles Cordis tui divitias Ecclesiae Sponsae tuae singulari dilectionis beneficio aperire dignatus es, concede propitius, ut gratiis coelestibus, ex hoc dulcissimo fonte manantibus, corda nostra ditari, ac recreari mereantur. Qui vivis, & regnas in saecula saeculorum. Amen.

EMEN, TA COMUNIOCO EGUNETAN
BEINTZAT ESSAN BEAR DEN,
TA ANITZ VALIO DUEN OTOITZA

Jesusen Anima, virtutez bete nazazu.
Jesusen Biotza, amorez erre nazazu.
Jesusen Gorputza, salva nazazu.
Jesusen odola, amorez zora nazazu
Jesusen Biotceco ura, garbi nazazu.
Jesusen icerdia, gracizco viciz bete
nazazu
Jesusen Passioa, indarsu eguin
nazazu.
Nere Jesus Ona, adi nazazu.
Zure llaguetan, zure Biotzaren
erdian gorde nazazu.
Ez nadilla ni etsaien escuetan erori.
Nere eriotceco orduan deytu nazazu.
Zure gana eraman nazazu.
Zure Santuequin alaba zaitzadan beti
secula gucian.

BIGARREN EGUNECO
BIGARREN OTOITZA

Jaincoac gugana etortceco, ta beregana eramateco ate, ta videtzat artu zaytuen Jesusen Biotza, egon zaytez beti idiquia, ta zabaldua, noiz nay sar gaytecnen zure Aytagana, zu maytateco bear dugun gradiaren esque. Iguzu zure penen pena andi bat, eta

ORATIO

Domine Jesu, qui ineffabiles Cordis tui dividas, Ecclesiae Sponsas tuae, singulari dilectionis beneficio aperire dignatus es: concede propitius, ut gratiis coelestibus ex hoc a_tticissimo fonte manantibus corda nostra ditari ac recreari mereantur. Qui vivis et regnas Deus in sécula saeculorum. Amen.

ALGUNAS PRECES PIADOSAS [...] *Puédese rezar á honor del Sagrado Corazon [...]*

Alma de Cristo, santifícame.
Corazon de Cristo, enciéndeme.
Cuerpo de Cristo, sálvame.
Sangre de Cristo, embriágame.
A g u a del costado de Cristo, lávame.
Pasión de Cristo, confórtame.
¡Oh buen Jesús, óyeme!
Entre tus llagas escóndeme.
No permitas que me separe de ti.
Del enemigo maligno defiéndeme.
En la hora de mi muerte llámame.
Y manda que venga á ti,
Para alabarte con tus Santos
En los siglos de los siglos. Amen.

DIA SEGUNDO

Todo como el primer dia, mudando la segunda oracion.

¡Oh Corazon amabilísimo de Jesus, celestial puerta por donde nos llegamos á Dios, y Dios viene á nosotros! Dignaos de estar patente á nuestros deseos y amorosos suspiros, para que, entrando por vos á vuestro Eterno Pa-

orain escatcen dizugun gucia. Ala guerta dedilla.

IRUGARREN EGUNECO
BIGARREN OTOITZA

Ur garbizco iturri Jesusen Biotz andia, egarritz itotzen gaude, edo zure virtute, eta devociozco urez asse nayez. Nay guenuque dembora berean, Aldare Santuan mundu guciac eguin diezquitzun videbague, edo injurien damu andi bat, bayta orain escatcen dizugun guacia [sic] ere. Ala guerta dedilla.

LAUGARREN EGUNEOA

Jesusen Biotz garbi, virtute, ta Santidandezco ispillu ederra: nay guenuque, zuri beguira gaudela, itz, asmo, lan, ta gogo gucietan zure irudico biotz batequin guelditu, bayta artu ere, gu gatic anitzetan, ta nion baño gueyago Aldareco Sacramentu Santuan artu dituzun videbague gucien damu andi bat, egun onetan escatcen dugun guciarequin. Ala guerta dedilla.

BOSTGARREN EGUNEOA

Gure gauza, ta lan onai azqueneco izatea, edo edertasuna ematen diezun, ta Biotz bera duzun, Jesus On maytagarria, utcen [sic] ditugu guciac zure escuetan, molda ditzatzun, ta utzi zure Aytaren beguietara atera dittezquean bezala; ta escatcen dizugu, diguzula zure escua, munducoen escutic artu dituzun videbagueu damu, ta sentimentu andi bat artceco, orain

dre, recibamos sus celestiales bendiciones y copiosas gracias para amarnos. Dadme la gracia de resarcir las injurias é ingratitude hechas contra vos [...], y la que os pido en esta Novena [...]. Amen Jesus.

DIA TERCERO

¡Oh Corazon santísimo de Jesús, [...] fuente de aguas vivas! Concededme [...] que beba de vos el agua dulce y saludable de la verdadera virtud y devoción que apaga la sed de todas las cosas temporales. Dadme la gracia de resarcir las injurias é ingratitude hechas contra vos [...], y la que os pido en esta Novena [...]. Amen.

DIA CUARTO

¡Oh Corazon purísimo de Jesús, espejo cristalino en quien resplandece toda la perfección! Concededme que yo pueda contemplaros perfectamente, para que aspire á formar mi corazon á vuestra semejanza en la oracion, en la acción y en todos mis pensamientos, palabras y obras. Dadme la gracia de resarcir las injurias é ingratitude hechas contra vos [...], y la que os pido en esta Novena [...]. Amen.

DIA QUINTO

¡Oh Corazon dulcísimo de Jesús, órgano de la Trinidad veneranda, por quien se perfeccionan todas nuestras obras! Yo os ofrezco las mias, aunque tan imperfectas, para que, supliendo vos mi negligencia, puedan aparecer muy perfectas y agradables ante el divino acatamiento. Dadme la gracia de resarcir las injurias é ingratitude hechas contra vos, oh amante Corazon,

escatcen dizugun favorearequin ba-
tean. Ala guerta dedilla.

SEIGARREN EGUNECOA

Bear duguna Jaincoari escatceco Eliz
eder bat cere Biotcean utzi diguzun
Jesus amorez betea: milla esquer zuri
Eliza onetan arquitcen dugun atse-
guin, contentu, ta dichagatic. Ortic
atera bague, nay guenitueque gure
egunac acabatu; nay guenuque, or
vici garala, gure damuarequin zure
damu, ta penac arindu, ta zure escutic
bear ditugun gauza guciac artu. Ala
guerta dedilla.

ZAZPIGARREN EGUNECOA

Zure icenean, ta zure Biotceco amo-
reac gatic escatcen zayon gauzaric ut-
catzen [ez] daquien Aytaren Seme
Jainco Guizon eguiazcoa, zu bitarteco
emanic, eta zure Aldareco videba-
gueen damu, ta sentimentuz beteric,
escatcera goaz, erditsi nay duguna.
Lagun zaquizquigu, uca ez diezagun
beñere, escatcen dugun gauzaric. Ala
guerta dedilla.

ZORZIGARREN EGUNECOA

Gure amorez urtcen zauden Jesu-
sen Biotz ederra, nay guenuque guel-
di litecen gure, ta gucién biotzac su
orretan urtuac, amorez erantzuteco
zure amoreari. Ez arren au ucatu, ez
eta orain escatcen dugun gauzaric
ere. Ala guerta dedilla.

y la que os pido en esta Novena [...].
Amen.

DIA SEXTO

¡Oh Corazon amplísimo de Jesús, tem-
plo sagrado donde me mandais habite
con toda mi alma, potencias y senti-
dos! Gracias os doy por la inexplicable
quietud, sosiego y gozo que yo he ha-
llado en este templo hermoso de la
paz, donde descansaré gustoso eter-
namente. Dadme la gracia de resarcir
las injurias é ingratitude hechas con-
tra vos, oh amante Corazon, y la que
os pido en esta Novena [...]. Amen.

DIA SÉPTIMO

¡Oh Corazon clementísimo de Jesús,
divino propiciatorio por el cual ofre-
ció el Eterno Padre que oiría nuestras
oraciones, diciendo: *Pídeme por el Co-
razon de mi amantísimo Hijo Jesús: por
este Corazon te oiré, y alcanzarás cuanto
me pides!* Presento sobre vos á vuestro
Eterno Padre todas mis peticiones
para conseguir el fruto que deseo.
Dadme la gracia de resarcir las inju-
rias é ingratitude hechas contra vos
[...], y la que os pido en esta Novena
[...]. Amen.

DIA OCTAVO

¡Oh Corazon amantísimo de Jesús,
trono ígneo y lucidísimo, inflamado
en el amor de los hombres a quienes
deseáis abrasados mutuamente en
vuestro amor! Yo deseo vivir siempre
respirando llamas de amor divino en
que me abrase, y con que encienda á
todo el mundo para que os correspon-
da amante y obsequioso. Dadme la
gracia de resarcir las injurias é ingra-

AZQUENECO EGUNECOA

Gure becatuen arrantza [sic] gurrutzeac [sic] nequez bete zaytuzten Jesus maytea, bete bear dituzu zure Biotceco amoreac gatic graciz ta Ceruco ondasunez gure biotz gogor gaistoac. Eman bear diguzu dembora berean, gure becatu itsusiac zuri eman dizuten tristuraren damu ta tristura andi bat. Eta ez arren ucatu bederatzi urren onetan escatu dizugun gauzaric. Ala guerta dedilla.

titudes hechas contra vos [...] y la que os pido en esta Novena [...]. Amen.

DIA NONO

¡Oh Corazon dolorosísimo de Jesús, que, para ablandar nuestra dureza y hacer más patente el amor con que padecisteis tantos dolores y penas por salvarnos, los quisisteis representar en la Cruz, Corona de espinas y Herida de la lanza, con que os manifestásteis paciente y amante al mismo tiempo! Dadme la gracia de resarcir las injurias é ingratitudes hechas contra vos, correspondiendo agradecido á vuestro amor, y la que os pido en esta Novena [...]. Amen

II. ERANSKINA

<p>(Mikelestorena, 1749, 110-114) JESUSEN BIOTZ MAYTEARI</p>	<p>(Loyola, 1736, 158-161; 1737, 119-121) GOZOS AL CORAZON DE JESUS</p>	<p>(Loyola, d.g.: 1738, 160-163) GOZOS AL CORAZON DE JESUS</p>
<p>Gure gusto, gure atseguin gure Jesus maitea; Cere Biotceco suan erre zazu gurea.</p>	<p><i>Sagrado Imán de los Cielos, Gloria del mejor Harpon, ¡Oh divino Corazon! Sed centro de mis anhelos.</i></p>	<p>Escuela de perfeccion, de Corazones modelo, O Divino Corazon, dad à los nuestros consuelo.</p>
<p>Gure obenac, gure loiac lenic quendu bear dira: Ura zara, quen itzatzu; galdu gara bestela. Badaquigu, zaudela gurez amarez betea. Cere Biotceco suan erre zazu gurea.</p>	<p>El fuego que amor inspira, Buscando en la tierra hoguera A sus rayos, de su esfera Hizo su hoguera y su pira. En tí sus rayos sin celos Forja fiel la dilección: ¡Oh divino Corazon! Sed centro de mis anhelos.</p>	<p>Al mundo manifestado en trono de vivas llamas, bien muestras quanto nos amas en caridad abrasado: Tan ardiente exhalacion ha de inflamar nuestro hielo. O Divino Corazon, &c.</p>
<p>Ez daude loyac utsic gure biotz gaistoan; busti ta ur eguiña dago becatuen cutsuan Garbia da, bero dago Jesus Ona zurea: Cere Biotceco suan erre zazu gurea.</p>	<p>Tú á la Divina Unidad Ofreces templo el más puro, Y en tí el trono más seguro Coloca la Trinidad. En tí adora ya sin velos Mil misterios la razón: ¡Oh divino Corazon! etc.</p>	<p>De la Lanza la abertura nos muestra franca la puerta, que para todos abierta, nuestro refugio asegura: No ay mas dulce habitacion ni en la Tierra, ni en el Cielo. O Divino Corazon, &c.</p>
<p>Aguiz dago beteric Jesus zure Biotza: illumbean gurea elurra bezain otza: Eldu gara, aguer zazu zu ganaco videa: Cere Biotceco suan erre zazu gurea.</p>	<p>En tí amor de sus riquezas El tesoro deposita, Y este tesoro acredita El oro de tus finezas. En gozos los desconuelos Trueca en tí la dilección: ¡Oh divino Corazon! etc.</p>	<p>Con la Corona, ceñido de Espinas nos significas, que pues amante te explicas te lastima nuestro olvido: Nuestra vil desatencion causa en ti tal desconuelo, O Divino Corazon, &c.</p>

<p>Noizbait, noizbait arquitu dut bular ori idiquia! Sartuco naz, ar nazazu Biotcean gucia. Nere icaren, nere otzen berotceco labea: <i>Cere Biotceco, &c.</i></p>	<p>Cuando á tu amor desafía Mi rebelde ingratitud, Para darme la salud Tú padeces la agonía. En tí se ahogaron mis duelos Con sangrienta inundación: <i>¡Oh divino Corazon! etc.</i></p>	<p>Puesto en la Cruz te has mostrado amoroso, y condolido, pues à penas concebido, fue tu amor crucificado: De acabar la Redencion te angustiava el desvelo. <i>O Divino Corazon, &c.</i></p>
<p>Zure suac, zure garrac auts eguiñen naute ni? Guerotzic egoin ninzaque amorez urtcen beti, Jesus zu zauden ezquero gure amorez errea: <i>Cere Biotceco, &c.</i></p>	<p>En tí, muerto el amor vivo, Padeció cruel herida, Para que en ella la vida Halle el pecho más esquivo. Ella puerta á mis consuelos Es de comunicación: <i>¡Oh divino Corazón!etc.</i></p>	<p>Mostrandote transparente como espejo cristalino, descubre el Amor Divino su mas interior patente: De tu fina dileccion se vé el Mysterio sin velo. <i>O Divino Corazon, &c.</i></p>
<p>Au cer da? Cer penac dira dituzanac barrendic! zure Biotza utzi dute dena nequez beteric! Damuz nago, urriqui dut zu orrela ecustea. <i>Cere Biotceco suan, &c.</i></p>	<p>Oh imán de los corazones, Inflama el mió amoroso, Y será crisol glorioso T u Pasión de mis pasiones. Tú sólo de mis desvelos Te llevarás la atención: <i>¡Oh divino Corazon!</i> <i>Sed centro de mis anhelos.</i></p>	<p>Viernes depues de la octava del Corpus has señalado sea el dia consagrado, que tu cariño anhelava: Unirte en la Comunion con nosotros es tu anhelo. <i>O Divino Corazon, &c.</i></p>
<p>Zure Biotza arquitcen da lantzaz erdiratua: nere culpen ezpata da zure erdiratzallea. Damuz ardira baledi nere barren tristea! <i>Cere Biotceco suan, &c.</i></p>	<p><i>Sed centro de mis anhelos.</i></p>	<p>La copia de bendiciones liberal has ofrecido al Devoto, que rendido darte quiera adoraciones, Y essa cordial devocion promueva en otros con zelo. <i>O Divino Corazon, &c.</i></p>
<p>Arantza zorrotzac baicic ez dezu nere escutic: nere culpen aratzequin dena zaude odolturic. Ah ni baldin banengo negar damuz assea! <i>Cere Biotceco suan, &c.</i></p>	<p>Acudiendo à tal Sagrario, ha ofrecido el Padre Eterno oír con amor Paterno los ruegos del Novenario: Por ti sube la oracion à lo mas alto de un buelo. <i>O Divino Corazon, &c.</i> Que en España reynarias</p>	

Gure culpac eguin dute
 Gurutze sendor Orì:
 culpac ezartcen diote
 zure Biotz Onarì.
 Culpa gaisto, oben gogor
 oben culpa nerea!
Cere Biotzeco, &c.

Cer nai duzu? Certan zaude,
 Jesus Ona Aldarean?
 artzen dago charqueric
 amorezco lecuan.
 Charquericen pena nai du,
 nai du gure amoreà.
Cere Biotzeco suan, &c.

Ez ote dut maitatuco
 Jesus zure biotza?
 Nic artuco ez ote dut
 zure nequeen damuà?
 Esque nator, zabal zazu
 Biotzeco Atea.
*Cere Biotzeco suan
 erre zazu gureà.*

LAUS DEO

dixiste, y principalmente;
 cumplies ya amorosamente
 tan propicias profecias:
 Tu copiosa bendicion
 harà feliz nuestro suelo.
O Divino Corazon, &c.

Pides agradecimiento
 à tu amor, y en recompensa
 de la ingrata, y vil ofensa
 esse reconocimiento:
 De ti la meditacion
 ha de ser nuestro desvelo.
O Divino Corazon, &c.

Centro de nuestra aficion,
 dulce imàn de nuestro
 anhelo,
*O Divino Corazon,
 dad à los nuestros consuelo.*

III. ERANSKINA

(Mikelestorena, Longasen ed., d.g.,
88-92)

ACTO FEDECO, ESPERANTZACO,
ETA CARIDADECOAC,
CEÑAC EGUIN BEHAR DIRADAN
URTEAN BEIN GUCHIENA

Acto Fedecoa

Siniŝten det dala Jaungoico eguiazco bat, eta iru Persona diferenteac, ceñac diraden Aita, eta Semea, eta Espiritu Santua. Sinisten det Trinitade Santisimoco bigarren Persona eguin zana Guizon Maria Santisimaren entraña garbietan Espiritu Santuaren obraz, eta virtutez, guelditcen zala Señora Soberana au Virgiña, Semea eguin baño leen, eguitean, eta eguin ezquero. Sinisten det Jaun onec pade-citu zuana, eta iltzana guc [sic] salvatceagatic; piztu zana illen artetic irugarren egunean, igo zana Ceruetara, eta etorrico dana viciac, eta illac juzgatcera: au da, onac premiatcera, eta egaitzac castigatcera. Sinisten det Aldareco Sacramentu Santuan dagoana Jesu-Christo gure Jauna Jaungoico, eta Guizon eguiazcoa, Ceruan dagoan becela. Sinisten det Ama Eliza Santa Catolica Erromacoac sinisten duan guztia, eta fede onetan nai det vici, eta il.

Acto Esperantzacoa

Daducat esperantza Jaungoicoagan, barcatuco diuztala nere pecatu guztia, eta emango didala bere gracia, eta Gloria, bere misericordia infinitoagatic, Jesu-Christo nere Jaunaren

(Irazusta, 1739, or.g.)

ACTO FEDECO, ESPERANTZACO,
ETA CARIDADECOAC,
CEÑAC EGUIN BEAR DIRADAN
URTEAN BEIN GUCHIENA

Acto Fedecoa

Sinisten det dala Jaungoyco eguiazco bat, eta iru Persona diferenteac, ceñac diraden Aita, eta Semea, eta Espiritu santua. Sinisten det Trinitade Santisimoco bigarren Persona eguin zana Guizon, Maria Santisimaren entraña garbietan, Espiritu Santuaren obraz, eta virtutez, guelditcen zala Señora soberana au Virgina, Semea eguin baño leen, eguitean, eta eguin ezquero. Sinisten det Jaun onec pade-citu zuana, eta iltzana guc [sic] salvatceagatic; piztu zana illen artetic irugarren egunean; igo zana Ceruetara, eta etorrico dana viciac, eta illac juzgatcera: au da, onac premiatcera, eta gaitzac castigatcera. Sinisten det Aldareco Sacramentu Santuan dagoana Jesu-Christo gure Jauna, Jaungoyco, eta Guizon eguiazcoa, Ceruan dagoan becela. Sinisten det Ama Eliza Santa, Catolica, Erromacoac sinisten duan guztia, eta Fede onetan nai det vici, eta il.

Acto Esperanzacoac

Daducat esperantza Jaungoycoagan, barcatuco diuztala nere pecatu guztia, eta emango didala, bere gracia, eta Gloria, bere misericordia infinitoagatic, Jesu-Christo nere Jaunaren

mercimentuac gatic, eta aren Ama Santisimaren erreguac gatic, eguiten badet nere partetic obligacio dedana, eta eguin dezaquedana, ceña dan penitencia eguiazcoa.

Acto Caridadecoac

Amatcen det Jaungoicoa beste gauza guztiac baño gueiago eta naiago ditut galdu guztiac aren Divina Magestadea baño. Eta nai nuque amatu, munduco justu guztiac, eta Ceruco Bienaventuradu, eta Serafin guztiac amatcen duen becela. Eta posible baliz nai nuque amatu, beraren Ama, ta nere Señora Maria Santisimac amatcen duan becela. Ez amatua, ofenditua, ezatea aimbeste ofenditcen duenac, eta guztiac ez amatcea, aren Divina Magestadea, bere dana izanagatic, damu det nere bihotz guztitic, eta proponitcen det enmendatcea, aren gracia mediante dala.

FIN

mercimentuac gatic, eta aren Ama Santisimaren erreguacgatic, eguiten badet nere partetic obligacio dedana, eta eguin dezaquedana, ceña dan penitencia eguiazcoa.

Acto Caridadecoac

Amatcen det Jaungoycoa beste gauza guztiac baño gueyago, eta nayago ditut galdu guztiac aren Divina Magestadea baño. Eta nai nuque amatu, munduco Justu guztiac, eta Ceruco Bienaventuradu, eta Serafin guztiac amatcen duen becela. Eta possible baliz, nai nuque amatu, beraren Ama, ta nere Señora Maria Santisimac amatcen duan becela. Ez amatua, ofenditua, ezatea aimbeste ofenditcen duenac, eta guztiac ez amatcea aren Divina Magestadea, bera dana izanagatic, damu det nere bihotz guztitic, eta proponitcen det emendatcea, aren gracia mediante dala.

IV. ERANSKINA

(Mikelestorena, 1794)

MEZA ASSITCERACOAN

Ezagutcen dut, nere Jauna, ta Jabea ni bezain gaizqui vicitu denac ez luquea-la, ni nagoen lecuan egon bear; baña zuc utci nazun ezquero emen sartcen, Meza ematera doan Apayzaren otoizequin batean escatu bear dizut nere becatuen barcacioa.

Aytorcen dut gogotic Ceruaren, ta lurraren, Ama Virginaren, San Miguel Aingueru, San Pedro, San Paulo, ta Ceruan artquicen [sic] diran gucien beguietan, peccatore nazala, ta aguitz andia; baña gaur danic diot artu ditudala beguitan, ta nay ditudala seculaco utci diranac; ta bitarteco emanic zuri, nere Jainco maytea, Virginia bera, gañeraco Ceruan diranequin, escantcen [sic] dituz [sic] biotz humil damuzco batequin, gueldi ditecela guciac barcatuac (36-37. or.).

APAYZA ALDARERA IGATEN
DENEAN

Garbi zazu, Jauna, nere becatuen loya, enzun dezadan biotz garbi batequin assi den Meza. Bai arren nigatic, eta gañeraco Cerucoac gatic ez-badere, Aldare orretan bere cutsua, edo reliquiac dituzten Santuac gatic (38-39. or.).

(Croiset, 1743)

QUAND LE PRÊTRE COMMENCE
LA MESSE

Je reconnois & j'avoue, mon Seigneur & mon Dieu, que mes iniquités me rendent indigne de paroître ici devant vous, & d'assistet à ce redoutable & divin Sacrifice. Mais entrant dans l'esprit de votre Eglise, j'implore avec elle votre miséricorde, & je joins mes prieres à celles du Prêtre pour obtenir de votre misericorde, le pardon de mes péchés.

Humilié donc, & prosterné devant vous [...] je confesse à la Bieheureuse Marie toujours Vierge, à l'Archange saint Michel, à saint Jean-Baptiste, aux Bienheureux Apôtres saint Pierre & saint Paul, & à tous les Saints, que j'ai péché, que j'ai très-grièvement péché; mais je déclare [...] que je déteste tous mes péchés, suppliant la Mere de miséricorde en qui après vous, ô mon Dieu, je mets toute ma confiance, & tous les Saints, de joindre leurs prieres aux miennes por m'en obtetni le pardon (11-12 or.).

LORSQUE LE PRÊTRE MONTE
À L'AUTEL

Je vous supplie, Seigneur, d'effacer toutes mes iniquités, afin que mon coeur étant purifié, je puisse [...] assister au divin Sacrifice avec moins d'indignité. Je vous demande cette grace, ô mon Dieu, par les mérites de tous les Saints, & singuliérment de ceux dont il y a des Reliques sous cet Autel [...] (12. or.).

OTOIZETACO DEMBORAN

Jesus maiteagatic, aren Amaren, ta egungo Santuaren icenean escatcen dizugu, Jainco ona, ez dezazula ucatu Apaizac bere, ta gure oneraco escatcen dizunic. Nic escatcen dizut nere becatuen damu, ta barcacioa, ta emen, ta Ceruan zu biotcetic maitatceco gracia (44-45. or.).

EVANGELIOCOAN

Goititu naz nere Jaungoicoa, Ceru, lurrai adi erazteco, bear baliz, emain nuqueala zure Evangelio Santuco eguiac gatic nere vicia, dudan biotceco odolarequin. Evangelioac eracusten didan videba baicic ez dut nai nic artu. Copetan, aoan, ta bularrean eguin ditudan Gurutceac aditcera ematen dutena diot gogo guciarequin: diot bada, cere Evangelio garbian eracusten didazuna baicic siñistu nai ez dudala, ez dudala nai itcez adiraci, edo biotcez maitatu. Badaquit, zure itzac, eta eguiac baño len galduco dirala Cerua, ta lurra. (47-48 or.).

AUX ORAISON

Accordez-nous, Seigneur, les graces que votre Ministre vous demande pour lui & pour nous [...] C'est au nom de notre Seigneur Jesus-Christ votre Fils; c'est par l'intercession de la très-sainte Vierge Marie, & du Saint en particulier, dont l'Eglise célèbre la Fête aujourd'hui, que je vous supplie [...] Je vous demande avec humilité [...] le pardon de tous mes péchés [...] Je vous demande votre divin amour [...], tous les graces que me son nécessaires [...] & la grace final [...] (12-13. or.).

A L'EVANGILE

[...] Je me leve debout, Seigneur, pour protester à la face du ciel & de la terre, que se suis prêt de donner ma vie pour les vérités que votre saint Evangelio m'enseigne, & que sa morale sera la règle de ma conduite. Je ne veux plus suivre d'autres maximes que les vôtres [...] Le ciel & la terre passeront: mais vos paroles, vérité éternelle, ne passeront point (16 or.).